

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Katedra politologie

Jak Rudé právo referovalo o domácí politice v letech
1975 - 1978

Bakalářská práce

Vedoucí práce: PhDr. Jan Mervart, Ph.D.

Barbora Zpěváčková

Studijní program: B6701 Politologie

Studijní obor: Politologie

Forma studia: kombinovaná

Hradec Králové 2017

Zadání bakalářské práce

Autor: Barbora Zpěváčková

Studium: F13194

Studijní program: B6701 Politologie

Studijní obor: Politologie

Název bakalářské práce: **Jak noviny Rudé právo referovaly o politice Československa během let 1975 - 1978**

Název bakalářské práce AJ: The way the newspaper Rudé právo reflected the politics of Czechoslovakia during 1975 - 1978

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Bakalářská práce bude sledovat, jakým způsobem referoval celostátní deník Rudé právo o letech 1975 - 1978 v Československu. Práce se zaměří na články, které vycházely v průběhu těchto čtyř let, neopomene především důležité momenty domácí politické scény, mimo jiné ani vznik Charty 77. Cílem bakalářské práce je sledovat, jakým způsobem o daném období v socialistickém Československu referovalo Rudé právo. Na základě diskurzivní analýzy by práce měla zachytit realitu diskurzu. Práce uvede situaci v Československu v roce 1975, kdy se stal prezidentem Gustáv Husák, popíše domácí politiku během let 1975 až 1978 a zároveň bude popisovat, jaké články v té době vycházely v domácí rubrice novin Rudé právo. Studentka bude čerpat z odborné literatury, která se vztahuje k dané problematice a dále především z archivních vydání deníku Rudé právo. V práci budou zahrnuty také články z odborných časopisů a relevantních internetových zdrojů.

Císařová, Blanka, Prečan, Vilém. 2007. Charta 77: Dokumenty. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Devátá, Markéta, Suk, Jiří, Tůma, Oldřich. 2008. Charta 77. Od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci, 1977 - 1989. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Fidelius, Petr. 2002. Řeč komunistické moci. Praha: Triáda Kárník, Zdeněk, Kopeček, Michal. 2005. Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Praha: Dokořán

Garantující pracoviště: Katedra politologie,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: PhDr. Jan Mervart, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 17.9.2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně (pod vedením PhDr. Jana Mervarta, Ph.D.) a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Praze, dne 27. června 2017

Podpis

Poděkování

Tímto děkuji svému vedoucímu práce PhDr. Janu Mervartovi, Ph.D. za podnětné připomínky, cenné rady, trpělivost a doporučení vhodné literatury. Děkuji rovněž své rodině a příteli za podporu a ohleduplnost.

Abstrakt

Tématem bakalářské práce je Rudé právo a to, jak jakožto ústřední tiskový orgán Komunistické strany Československa referovalo o domácím dění v letech 1975 - 1978. Práce má rovněž zachytit jazyk komunistické řeči. Práce má také ukázat, jak se vládnoucí elity někdejšího režimu v socialistickém Československu snažily prostřednictvím médií zmanipulovat obyvatele a čtenáře a jaké k tomu používaly metody - například cenzuru a propagandu.

Klíčová slova: Rudé právo, média, Komunistická strana Československa, propaganda, cenzura, manipulace

Abstract

The theme of this thesis is newspaper Rudé právo, which used to be a central press authority of The Communist Party of Czechoslovakia. The thesis aims to show, how Rudé právo reported on domestic politics during 1975 - 1978. This thesis also describes the style of communication, which was used in the articles. It should also show, how regime representatives in Czechoslovakia in era of socialism tried to manipulate people through media and which methods they used - for example censorship or propaganda.

Keywords: Rudé právo, media, The Communist Party of Czechoslovakia, propaganda, censorship, manipulation

Obsah

Úvod.....	8
1. Média v kontextu manipulace, cenzury a propagandy.....	10
1. 1 Síla a vliv médií	10
1. 2 Cenzura a propaganda	12
1.3 Československá média pod vlivem propagandy a cenzury po roce 1948.....	18
2. Situace v Československu v 70. letech	25
3. Rudé právo	32
3.1 Vznik Rudého práva.....	32
3.2 Československá normalizace a Rudé právo	34
4. Jak Rudé právo informovalo	38
4.1 Jazyk Rudého práva	38
4.2 Jak Rudé právo psalo o nejvyšších představitelích státu	43
4.2 Jak Rudé právo psalo o slavnostech a oslavách.....	50
4.3 Jak Rudé právo psalo opozici a Chartě 77	54
Závěr	57
Prameny a literatura	59
Elektronické zdroje	62

Úvod

Bakalářská práce nese název „Jak Rudé referovalo o domácí politice v letech 1975 - 1978“. Cílem práce je zachytit a popsat, jakým způsobem referoval deník Rudé právo jakožto ústřední tiskový orgán Komunistické strany Československa o domácí politice v daném období a jaký k tomu používal jazyk. Práce se zaměří na články, které vycházely v průběhu těchto čtyř let v domácí rubrice Rudého práva. Téma jsem si vybrala, protože jsem chtěla propojit své předchozí studium žurnalistiky, několikaletou praxi z médií a historii s politikou. Je zajímavé analyzovat články a jazyk, kterým se psalo za někdejšího režimu a ve srovnání s historickými poznatky, které nyní máme, sledovat, jak média dokáží manipulovat a vytvářet propagandu. Práce má částečně rovněž dokázat mohou média ovlivňovat veřejné mínění, podněcovat v lidech určité pocity, vytvářet názory na vládnoucí elity. Práce má zároveň ukázat, jak jazyk, který je ve zpravodajských článcích používán, dogmatické fráze a články tvořené v ideologickém kontextu mohou už předem vnucovat určité úsudky a mínění.

To, jak Rudé právo o domácí politice, jsem se rozhodla zachytit a ukázat na článcích, které vycházely v letech 1975 až 1978. Vybrala jsem právě tyto čtyři roky, protože na nich lze ukázat, jak tehdejší tisk reflektoval různé události - od zvolení Gustáva Husáka za prezidenta, přes vznik Charty 77, tedy jak jsou vyjadřovány oficiální záležitosti režimu a jak je referováno o opozici v čele s Chartou 77.

Práce je členěna na čtyři kapitoly. První kapitola má čtenáře uvést do dění a situace, která byla v socialistickém Československu v 70. letech. Kapitola popisuje, jak probíhala normalizace a zachycuje hlavní historické události tohoto období. Práce zde čerpá z odborné literatury, například ze sborníku Zdeňka Kárníka a Michala Kopečka s názvem Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu (Kárník, Kopeček, 2005), publikace Česká cesta ke svobodě od Petra Husáka (Husák 2013) či publikace Východ - vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku od Jiřího Vykoukala (Vykoukal et al. 2003).

Druhá kapitola je zaměřená na média a má za cíl vysvětlit, jak se dají média zneužít jako nástroj propagandy. V první podkapitole je popsáno, jakou sílu a vliv mohou mít média. Druhá podkapitola vysvětluje rozdíl mezi cenzurou a propagandou. Třetí podkapitola referuje o československých médiích pod vlivem propagandy a cenzury po roce 1948. V této kapitole práce čerpá například z Praktické encyklopedie žurnalistiky a marketingové komunikace od Jana Halada a Barbory Osvaldové (Halada, Osvaldová 2007), dále z publikace Manipulace v médiích od, kterou napsali Tadeusz Maciej Ilowiecki a Petr Žatnovský. (Ilowiecki, Žatnovský 2008). Dále z knihy Média a my, jejímiž autory jsou Vlastimil Ježek a Jan Jiráček (Ježek, Jiráček 2004). Kapitola dále čerpá z publikace Masová média od Jana Jiráčka a Barbory Köpplové (Jiráček, Köpplová 2009), publikací Mezi realitou, propagandou a mýty od Petra Orsága (Orság 2016) či publikace Politika a média v konzumní společnosti od Vlastimila Růžičky (Růžička 2001).

Třetí kapitola se věnuje samotnému deníku Rudé právo, jeho vzniku, vývoji, a jaký vliv měla na Rudé právo normalizace. Zde kapitola čerpá z publikace s názvem 40 let Rudého práva od Vojtěcha Dolejšího. (Dolejší 2016).

Čtvrtá kapitola analyzuje samotné články, které v Rudém právu vycházely během let 1975 až 1978. V první podkapitole je popsán specifický jazyk, který tehdejší socialistický režim používal. Další kapitoly na konkrétních článcích ukazují, jak deník psal o představitelích státu, o opozici a Chartě 77 a také o oslavách, slavnostech a festivalech. Kapitola rovněž srovnává a ukazuje rozdílnost stylů, který byl používán podle toho, o čem noviny měly referovat a jaký byl cíl textů. Tato kapitola se opírá o publikaci Řeč komunistické moci od Petra Fidelia (Fidelius 2002). Zároveň reflektuje publikaci Vybírat a posuzovat od Petra Andrease (Andreas 2016), který polemizuje s Fideliiem. Jazyk, který se v tehdejší době používal, je analyzován pomocí studie lingvisty Františka Čermáka, která vyšla ve Slovníku komunistické totality (Čermák 2010).

1. Média v kontextu manipulace, cenzury a propagandy

1. 1 Síla a vliv médií

Média jako taková mají velmi významný vliv na člověka jako na jednotlivce, ale také na skupiny lidí a na celou společnost. Média dokáží ovlivňovat chování, postoje a názory jedinců, mohou rozšiřovat obzory, vytvářet nová poznání, vzdělávat, posilovat, ale také ohrožovat celkovou stabilitu společnosti.

Média nabízejí lidem sdělení, která nějakým způsobem vypovídají o společnosti, jejích normách, hodnotách a pravidlech. Média mohou podporovat hodnoty považované danou společností za pozitivní, Jirák s Köpplovou uvádí jako příklad vzdělání, úctu k starším nebo úspěch dosažený poctivým jednáním. Autoři ale zároveň upozorňují, že média mohou tyto hodnoty také zpochybňovat a přehlížet, nebo dokonce podporovat hodnoty považované v témže prostředí za negativní. Zde jako příklad uvádějí bezohledné sebeprosazení nebo třeba násilné řešení konfliktů. Při úvahách o působení, vlivu a účincích médií je potřeba vzít v potaz rozdíl mezi okamžitými reakcemi na nějaký mediální podnět a dlouhodobými změnami v postojích jednotlivce i v uspořádání společnosti, na nichž se média mohla podílet. Jedná se o krátkodobé a dlouhodobé účinky médií, práce se jim podrobněji věnuje o několik stran dále. (Jirák, Köpplová 2009: 333).

Média ovlivňují to, o čem lidé přemýšlejí a do jisté míry i to, jak o dané věci uvažují. V tomto případě se hovoří o takzvaném agenda setting, tedy nastolování agendy. Vliv médií minimalisticky popsal v 60. letech americký politik Bernard S. Cohen svým zásadním citátem v publikaci *The Press and Foreign Policy*. Média podle něj nemusejí být schopna určovat, co si mají myslet, ale jsou úspěšná v určování, na co mají lidé myslet. Média ale zároveň mohou také vytvářet falešnou představu o realitě a tím ovlivnit postoje lidí k dané skutečnosti. Jirák s Köpplovou v publikaci Masová

média zmiňují, že média jsou schopna vyvolávat reakce a pěstovat jednání či postoje příjemců. (Jirák, Köpplová 2009: 329). Úvahy o účincích médií, které mohou být zamýšlené i nezamýšlené, se objevují už s vynálezem knihtisku.

Víru v sílu, vliv a účinky médií dokazuje právě jakýkoliv pokus o jejich kontrolu či ovládnutí. Jirák s Köpplovou v publikaci *Masová média* podotýkají, že snaží-li se někdo institucionálně omezovat fungování médií ve společnosti, dává tím zřetelně najevo, že považuje média za mocná a schopná šířit mezi uživatele představy a myšlenky. Autoři kladou důraz na to, že obecně vzato platí, že jakýkoliv pokus o kontrolu či ovládnutí médií (ať už na sebe bere podobu regulace, cenzury, či naopak ochrany médií, popřípadě manipulace médií) je nepochybně výrazem víry ve vliv médií. Stejně jako soustředěné propagandistické nebo reklamní působení, fyzické útoky na pracovníky médií, perzekuce novinářů či zřizování oddělení pro styk s médii. (Jirák, Köpplová 2009: 364). Autoři Ilowiecki a Žantovský v publikaci *Manipulace v médiích* zdůrazňují, že jazyk zpravodajství, jeho slovní či vizuální struktura, může už předem vnucovat určité úsudky a některá mínění činit trvalými. (Ilowiecki, Žantovský 2008: 89). A to si právě velmi dobře uvědomovali a uvědomují představitelé moci v totalitních systémech.

Snaha korigovat, upravovat a kontrolovat obsah médií totiž pramení z přesvědčení držitelů moci o tom, že média mají schopnost ovlivňovat postoje a názory lidí a například zpochybňovat právo mocných na moc, uvádějí Jirák a Köpplová. Držitelé moci pak nejrůznějšími zásahy zvnějšku upravují obsahy médií, které se k příjemcům dostanou - jinými slovy mají za následek propagandu a ustavení cenzury, jejímž posláním je znemožnit, aby se „zavedené“ obsahy dostaly ke svým adresátům nebo k příjemcům vůbec. Využití médií popsali v roce 1956 autoři Fred Siebert, Theodore Peterson and Wilbur Schramm ve *Čtyřech teoriích tisku*. O tom, že média mohou fungovat jako prostředek pro sdělování postojů a názorů nějaké autority (především státu) a média rovněž ukazují, jak je společnost řízená, kdo má společenskou moc, hovoří autoritářská teorie médií. Podle této

teorie média vytváří žádoucí pohled na to, co se ve společnosti děje. Další z teorií, jež se dá aplikovat na období komunismu, je teorie socializační, neboli sovětská. Média jsou podle této teorie vnímána jako instituce, která má výchovnou funkci a utváří veřejné mínění. Obě teorie se dají aplikovat na totalitní systémy dvacátého století, kdy cenzura i propaganda získaly největší význam, jednalo se především o éry nacismu a komunismu. (Jirák, Köpplová 2009: 121).

To, že snahu o regulaci moci médií známe především z praxe totalitárních režimů, zdůrazňují i Jirák a Köpplová. Zmiňují, že tyto režimy vybudovaly důmyslný systém kontroly obsahů, ale také strategického formování produkce tlakem na autory, vydavatele i vysílatele. Nedemokratické režimy totiž vnímají média jako jeden z podstatných prostředků, s jejichž pomocí mohou naplňovat vlastní cíle, a současně jako jeden z klíčových rizikových faktorů, který může režim ohrozit. (Jirák, Köpplová 2009: 367).

1. 2 Cenzura a propaganda

Cenzura, která se v rámci totalitních režimů stala jedním z nejvýznamnějších nástrojů kontroly médií, se dá definovat jako institucionalizovaný způsob kontroly a korigování mediálních sdělení. Jedná se tedy o přímý zásah do obsahu médií, který má posláním znemožnit, aby se závadné obsahy dostaly ke svým adresátům nebo k příjemcům vůbec. Jedná se tedy o zásah zvenku, směrem od státu či jiné politické instituce. (Jirák, Köpplová 2009: 364).

Končelík cenzuru definuje jako institucionalizovaný a politicky podložený zásah státní moci do autorského záměru či do informačního toku. V širokém pojetí jde podle něj o jakoukoliv kontrolu informací, úžeji jde o státní dohled nad šířením mediálních obsahů, tradičně o tištěná média, film, divadlo, rozhlas a televizi. (Končelík 2004: 30).

V rámci cenzury se hovoří o cenzuře následné a předběžné. Následná cenzura se vykonává až po distribuci média. V případě tisku jde pak například o zabavení nákladu či stažení média či knihy z distribuce. Následná cenzura převládala do 15. století. Druhý typ cenzury - tedy cenzura předběžná nebo také preventivní, znamená, že se do obsahu média zasáhne ještě před tím, než se dostane k uživatelům. Oba způsoby se dají také kombinovat, což se dělo také během éry komunismu, i když se více využívalo především cenzury předběžné. Do obsahu médií se tedy zasahovalo ještě před tím, než se výtisk dostal k uživateli. (Jirák, Köpplová 2009: 364). Končelík zde hovoří o takzvané průběžné cenzuře, která v tomto pojetí zahrnuje kontinuální kontrolu - předběžnou i následnou. Končelík rovněž uvádí další typy třídění podle toho, zda je cenzurní zásah a) unikátní a mířený na jednu konkrétní informaci, či zda je b) plošný, mířený na všechna díla. (Končelík 2004: 26).

Svoji roli zde hraje také autocenzura, která je s cenzurou nezbytně spojena a prolíná se s předběžnou i následnou cenzurou. Její podstatou je, že se autor, ale i redakce vědomě či spontánně vyhýbá otevření nějakého konkrétního tématu. Andreas v publikaci *Vybírat a posuzovat* uvádí, že autocenzura reguluje razanci vyjádření názoru. Z adresného, odůvodněného a pádného argumentu se potom v represivním prostředí stává neadresné a nekonfliktní konstatování faktu tak, aby se tento fakt jevil jako úplně obyčejný, zjevný, nesporný a také samozřejmý. (Andreas 2016: 75).

V mocenské praxi se této regulace komunikačního chování zneužívá k vytváření cíleného tlaku na autory a distributory mediálních sdělení, jehož cílem je pomocí vyvolávaných existenčních obav, hrozeb apod. dosáhnout toho, že novináři, spisovatelé, vydavatelé, herci atd. provádějí autokorekce a publikují jen to, co považují za přijatelné pro vykonavatele moci. V takovém případě se z autocenzury stává nástroj mocenské manipulace a fakticky prostředek výkonu neformální cenzury, která je například „legitimizovaná stranickým úkolem“, „odpovědností k myšlence národní jednoty“ nebo „myšlenkou k zaměstnavateli“. (Jirák, Köpplová 2009: 369).

Andreas zde dává za příklad finského autora Esko Salminena, který rozlišuje autocenzuru aktivní a pasivní na základě odlišných motivací redaktora či zkrátka autocenzora. Výkon pasivní cenzury je podle něj motivován strachem, v normalizačních podmínkách konkrétně strachem z reakce strážců a následného ohrožení díla či vlastní pozice, například vyhazovem z práce. Oproti tomu aktivní cenzura klade důraz na „taktické mlčení založené na zohlednění vnitrostátních a mocenských politických cílů a kontroly tisku“ a týkala se těch, kteří z rozdílných důvodů aktivně šířili politicko-estetickou normu. V obou případech jde nicméně o výběr událostí a faktů řízený s ohledem na to, co je přijatelné či nepřijatelné pro autority a co odpovídá nebo protirečí autoritativním koncepcím. (Andreas 2016: 73).

Rovněž Fidelius v publikaci Řeč komunistické moci hovoří o tom, že komunistická řeč není zdaleka pouhou propagandou, účelově zaměřenou navenek, nýbrž že také svazuje do značné míry i mysl svých producentů. Podle Fidelia redaktory svazovalo právě určité vidění světa, protože nemohli tak docela říkat, co by se jim zachtělo, jen aby někoho oklamali. Tento omezující, svazující prvek, vlastní každému typu řeči, se v sedmdesátých letech podle Fidelia zajímavě projevoval i v jazykových projevech tzv. eurokomunistů či komunistických disidentů. (Fidelius 2002: 4).

Kromě již zmíněné cenzury, kdy se mocenské elity snaží o omezení volnosti působení médií a o restriktivní zásahy, se vývoj médií vyznačuje i úsilím o ovlivnění působení médií ve prospěch vládnoucí elity dosažením předem naplánovaných efektů působení - což znamená o propagandu¹. (Jirák, Köpplová 2009: 369). Propaganda² je tedy chápána jako šíření negativních cílů a myšlenek, vnucování názorů, které jsou výhodné jen pro vládců, držitele moci nebo jiné zájmové skupiny. Jedná se o proces

¹ Termín propaganda byl poprvé použit v 17. století v souvislosti s úsilím katolické církve eliminovat vliv reformace. Do politiky se dostal až později a po zkušenosti s totalitními systémy 20. století získal definitivně negativní význam. (Ilowiecki, Žantovský 2008: 30).

² Propaganda nemusí být pouze politická či ideologická. Kromě politické, která je zaměřena na udržení nebo získávání moci, existuje také propaganda ekonomická, jež se soustředí například na to, aby lidé kupovali či prodávali určitý typ zboží. Speciální formou propagandy je takzvaná eskapistická propaganda. Jedná se o formu politické propagandy, která využívá médií k odvedení pozornosti od společenských problémů, posiluje pasivitu lidí. (Jirák, Köpplová 2009: 370).

kontroly, o pokus záměrně, chtěně a systematicky ovlivňovat chápání, chování a jednání lidí a manipulovat jejich smýšlením. (Ilowiecki, Žantovský 2008:15).

Propaganda je tedy vědomá a záměrná činnost jedněch lidí nebo skupiny lidí vůči druhým s úmyslem podřídit si je sobě nebo nějaké ideji. Propaganda vždy sloužila držitelům moci a jejím cílem bylo podřídit si masu. (Ilowiecki, Žantovský 2008: 30). Americký politolog a teoretik komunikace Harold Laswell propagandu definoval jako manipulaci veřejným míněním prostřednictvím politických symbolů. Stejně jako cenzura vychází propaganda z předpokladu, že média jsou silný společenský faktor, který může významným způsobem ovlivnit postoje a chování celé společnosti, v níž média působí. V běžném, každodenním užití se propagandou rozumí manipulace médii s cílem dosažení společenské kontroly. (Jirák, Köpplová 2009: 369).

Hlavním způsobem přesvědčování, které je vlastním cílem propagandy, je postulování a konečné prosazení vlastní doktríny na úkor jiných, které je nutné potlačit či aspoň zatlačit do pozadí nebo nevědomí; hlavním prostředkem je přitom neustálé opakování žádoucích tvrzení, uvádí Čermák. Doplnuje, že to mělo v totalitní komunistické společnosti svůj počátek ve škole a pokračovalo ve všech věkových fázích člověka prožívaných na veřejnosti, především však cestou tisku a rozhlasu, ale v zesílené podobě i při rituálních příležitostech komunistických svátků s jejich hesly a v pseudoslavnostním prostředí. Čermák dává za příklad vzpomínání na komunistický puč v únoru 1948, prvomájové oslavy či oslavy říjnové revoluce - prvopočátku státního komunismu v listopadu 1917 v Rusku. (Čermák 2010: 32).

Komunistická propaganda se nikdy netajila tím, že slovo je pro ni ideovou zbraní, výchovným prostředkem a tedy v podstatě mocenským nástrojem. Autoři Ilowiecki a Žantovský v kontextu propagandy a manipulace zdůrazňují pojem „příčinná funkce slova“. Vysvětlují, že jak lze slovem působit a že slovo může mít stejně reálné účinky jako skutek.

Toto přesvědčení je podle nich velmi staré a nejprve bylo vnímáno intuitivně, brzy ho však potvrdila lidská zkušenost a dnes už i vědecké výzkumy. Právě z víry v účinnost slova se zrodila propaganda. (Ilowiecki, Žantovský 2008: 15). František Čermák v publikaci Slovník komunistické totality rozlišuje komunistickou totalitní propagandu a propagandu obecně. Ta komunistická neoperuje ve volném diskurzu a nezáleží jí příliš na standardnosti a uměřenosti argumentace a může si podle Čermáka dovolit i způsoby jiné, demagogické i násilné. Na druhé straně vyplňuje omezený komunikační prostor, kde není připuštěná myšlenková konkurence (obstarávaná jen neoficiálně zahraničními rádii, tajně dováženou literaturou a paměti starších lidí na předchozí dobu), opakovanou a vytrvalou snahou navyknout lidem na svou doktrínu, hesla a stereotypy a vytlačit z jejich vědomí pro danou oblast cokoliv jiného. Po přijetí propagovaných idejí a názorů, ať už vědomém či nevědomém, se objekt propagandy (lidé) nakonec stává i žádoucím předmětem snadné manipulace v různém smyslu. Čermák tvrdí, že v konečném důsledku není takováto propaganda zásadně odlišná od takzvaného brainwashingu, tedy vymývání mozků usilujícího o změnu myšlení či aspoň o nacvičené papouškování predepsaných a do hlavy vtoukaných hesel a stereotypů. (Čermák 2010: 31).

V demokratických systémech, ve kterých funguje svoboda slova, cenzura a propaganda neexistuje. Vyskytuje se v nich však nejdůležitější nástroj celé propagandy - mediální manipulace. Bez negativní konotace se dá hovořit spíše o „ovlivňování lidí“. (Ilowiecki, Žantovský 2008: 30). Jirák s Köpplovou podotýkají, že cenzura v nějaké podobě existuje v každém typu společnosti a je nevyhnutelným doprovodným jevem svobody výkonu projevu, kterou je nutno za zvláštních okolností omezovat či korigovat. Zdůrazňují, že v totalitárních režimech se cenzura stává organickou součástí výkonu a udržení moci a dostává podobu striktních prvoplánových opatření. (Jirák, Köpplová 2009: 369).

Novinářská praxe v demokratických systémech by měla být propojena s pojmy jako objektivita a neutralita. Vlastimil Růžička však v publikaci Politika a média podotýká, že představa jakési absolutní

objektivita je konceptem 19. století a pozitivistické filozofie předpokládající empirickou poznatelnost světa a vycházející z předpokladu, že lze jev od pozorovatele zcela oddělit. Objektivita může být tedy ideálním cílem, který je v procesu poznávání reality a při jejím pojmenování nedosažitelný, neboť účastníkem poznávacího procesu jsou a budou vždy zcela konkrétní subjekty determinované svým postavením, interiorizovaným hodnotovým systémem, životními zkušenostmi, zapojením do společenských vztahů apod. (Růžička 2011: 96). Otázkou tedy zůstává, jak rozpoznat, co je a není manipulace, kde jsou její hranice a zda se autor pokusil o co největší objektivitu.

Ilowiecki s Žantovským si všímají toho, že manipulace jako nástroj v demokratických systémech získává větší a větší význam. Důvody vysvětlují slabostí komunistické propagandy. Tu vidí v tom, že tvrdá totalitní komunistická propaganda v Československu vůbec neskrývala svoje cíle a ani neměla strach, že bude odhalena, a propagandistům vůbec nezáleželo na tom, aby své působení zastírali. Autoři zdůrazňují, že oproti tomu dobrou a účinnou manipulaci by manipulovaní neměli vůbec postřehnout. Manipulaci tedy chápou jako určitý způsob ovlivňování jednotlivce nebo skupiny či dokonce celé společnosti, jimž se změní jejich dosavadní názory a postoje bez toho, aby si to daní jednotlivci či skupiny uvědomovali. Jde tedy o metody a způsoby, v jejichž důsledku je manipulovaná osoba přesvědčena, že sama je původcem nějakého jednání, že se sama tak rozhodla nebo něco zhodnotila, zatímco ve skutečnosti je jen nástrojem v ruce autora. Manipulace má tedy už svojí podstatou přivádět lidi v omyl. Autoři si právě proto kladou otázku, že se těžko odhaluje, zda není mnohem nebezpečnější taková skrytá manipulace než snadno identifikovatelná propaganda v totalitních systémech. (Ilowiecki, Žantovský 2008: 31).

1.3 Československá média pod vlivem propagandy a cenzury po roce 1948

Jak už bylo několikrát řečeno, cenzura a propaganda je nejvíce propojena s totalitními systémy a s érou komunismu. V Československu se přístup k médiím změnil po roce 1948 a až do roku 1989 se dá hovořit o jedné etapě ve vývoji českých médií, podotýkají v publikaci Média a my Ježek a Jiráček. Tisku, rozhlasu, filmu a později i televizi³ byla v novém společenském uspořádání svěřena role politicky výchovného, formativního, persvazivního činitele (leninská koncepce práce s veřejností vnímala tisk jako „kolektivního organizátora a propagátora“). K naplnění této role bylo třeba mít pokud možno centralizovaný systém mediální komunikace a jejího řízení, schopného šířit sdělení téhož ideového zaměření s tímž posláním pokud možno v celé společnosti. (Ježek, Jiráček 2014: 63).

Petr Šámal ve studii v Zájmu pracujícího lidu píše, že v podmínkách státního publikačního monopolu, který byl charakteristický pro většinu socialistických diktatur sovětského bloku a v Československu přes dílčí modifikace přetrval až do roku 1989, existovala řada míst a okamžiků, v nichž se otevíral prostor pro nejrůznější motivované zásahy směřující k autorovi, textu či omezující cirkulaci již zveřejněného díla. Podotýká, že intervence mohly mít nejrůznější dopady - od úpravy pravopisu či pozměnění jednoho slova až po zásadní proměnu díla, či dokonce zákaz publikace. (Šámal 2015: 1102).

Anreas zdůrazňuje, že způsob komunistického vládnutí se zakládal na trojí autoritě: 1) institucionální či věcné autoritě (vedoucí kateder, časopisů, nakladatelství), které byla nadřazena 2) autorita politická (členové

³ První pokusy s televizním vysíláním v Československu předváděl před válkou Jaroslav Šafránek, víceméně na amatérské bázi. Po válce byla televize veřejnosti předvedena na Mezinárodní rozhlasové výstavě MEVRO v roce 1948 a televizní vysílání pro veřejnost bylo zahájeno 1. května 1953 v Praze. Televizní vysílání začínalo v rámci státního Československého rozhlasu, v letech 1957-58 byla konstituována samostatná organizace Česká televize (ČST), jejíž postavení monopolního státního vysílatele potvrdil zákon č. 18 z roku 1964. (Osvaldová, Halada a kol. 2007: 214).

závodních nebo místních organizací či funkcionáři KSČ), a 3) na autoritě tajné policie nebo zpravodajských agentur. Představitelé stranických struktur duplikovali vedení tradičních institucí literárního provozu a v případě potřeby korigovali jejich chod zásahy na pomezí formálního a neformálního rozhodnutí. (Andreas 2016: 65).

V komunistickém Československu lze mluvit o politické cenzuře, která omezuje svobodu tisku a svobodu vyjadřování a prezentování opozičních názorů. V režimu tehdejšího Československa byly zamlčovány všechny nepohodlné informace, nezávisle na jejich skutečném významu existovaly seznamy mediálních tabu, které byly doplňovány novými nepohodlnými informacemi, zpravidla se týkajícími šéfů režimu v tehdejší socialistickém Československu a jejich odpůrců uvnitř i vně státu. Některé zamlčované informace měly minimální reálný význam a v případě zveřejnění mohly maximálně zesměšnit či podkopat autoritu nějakého předáka. Ilowiecki s Žantovským dávají za příklad někdejšího generálního tajemníka ÚV KSČ Miloše Jakeše a jeho projev na Červeném hrádku na jaře 1989. Záznam z tohoto improvizovaného vystoupení, kde se tehdejší první muž státu odhalil jako člověk snížených vyjadřovacích schopností, byl zamlčen, protože jeho zveřejnění hrozilo zesměšněním řečníka a ztrátou jeho mocenské autority. Záznam z projevu unikl tajně a byl poté vysílán Rádiem Svobodná Evropa. Autoři rovněž podotýkají, že už se jednalo o atmosféru rozkládajícího se režimu v tehdejší socialistickém Československu a zdůrazňují, že v padesátých nebo v raných sedmdesátých letech by podobný únik kompromitujícího materiálu nebyl téměř myslitelný. (Ilowiecki, Žantovský 2008: 78). Analýzy ústředních deníků a vybraných časopisů celostátního dosahu byly prezentovány na pravidelných týdenních schůzkách se šéfredaktory (odehrávaly se v pátek), jichž se vedle pracovníků FÚTI účastnil i některý z tajemníků ÚV KSČ. Šámal zdůrazňuje, že těmito poradami, ale nejen jimi, se normalizační cenzurní úřady blížily praxi protektorátního tiskového odboru prezidia ministerské rady, respektive ministerstva lidové osvěty). (Šámal 2015: 1178).

Petr Andreas pracuje s pojmem tabuizační norma a celkovou tabuizací. Popisuje, že tabuizace forem, faktů a problémů v literatuře a kritice byla rozšířením tabuizace názorů v hlavních sdělovacích prostředcích, ale liší se v míře explicitnosti zákazu. V politickém zpravodajství se podle něj jednalo o vyslovenou cenzuru, jejíž předmět - výroky poškozující Komunistickou stranu Československa, Sovětský svaz, země Varšavské smlouvy atd. - byl otevřeně popsán v Moskevských protokolech a ve vládním prohlášení, s nímž veřejnost seznámil deník Rudé právo. Stejně tak byly deklarovány prostředky, které měly případné zmínky potlačit. Součástí tabuizační normy byla i tabuizace jmen, existovaly například neveřejné seznamy politicky nepřijatelných autorů. (Andreas 2016: 51).

Jak uvádí Jiráček a Köpplová v publikaci *Masová média*, po druhé světové válce v roce 1945 nebyl v Československu uplatněn model preventivní cenzury v duchu legislativy první republiky, což paradoxně otevřelo prostor svévolným zásahům politických stran, především KSČ, do svobody tisku. V období po roce 1948, kdy Československo spadalo do sféry mocenského vlivu Sovětského svazu, byla regulace a kontrola mediální produkce legitimována jako součást ideologické a politické práce, ve které měla média určenu instrumentální funkci výchovného faktoru, jehož uplatnění bylo třeba naplnit. Jiráček s Köpplovou citují autora Juraje Virčíka, který uvádí, že posláním hromadných sdělovacích prostředků bylo v rovině teorie socialistické propagandy působit na názory, postoje, chování a jednání lidí v oblastech důležitých z celospolečenského hlediska. Cílem mediální politiky bylo posilování centralizovaného systému médií a jejich řízení, úsilí o důslednou kontrolu mediovaných obsahů a snaha o soustavné zvyšování účinnosti médií. (Jiráček, Köpplová 2009: 369). Podstatný rys systému cenzurní soustavy představovala podle Šámala jednak jeho vícestupňovost, jednak trvalá provázanost procesů plánování, řízení a kontroly. Tento vícestupňový systém dohledu a regulace sestával ze schvalování na rovině stranické, vládní a podnikové, přičemž vrchní ideovou a rozhodčí autoritou trvale zůstával ÚV KSČ; řídicí a plánovací agenda se soustředila v rámci zodpovědného ministerstva; třetí pilíř dohledu

nad knihami pak představovala schvalovací procedura uvnitř jednotlivých nakladatelství. (Šámal 2015: 1102).

Petr Andreas si v publikaci *Vybírat a posuzovat* všímá, že v letech 1948 až 1989 vzniklo v Československu mnoho různých podob a způsobů ideologického jazyka. Fidelius zase mluví o tom, že právě této řeči vládne jakýsi řád, že se jedná o jakousi řeč o nějakém světě, byť to byl svět „imaginární“, tedy určitý ideologický obraz světa. To podle něj přímo provokovalo iluzi, kterou by dnes nazval iluzí záměrnosti, a sice představu, že jde o jakousi novou řeč, kterou si totalitní moc záměrně vytváří jako nástroj k ovládnutí nebo dokonce k ochromení lidské mysli. (Fidelius 2002: 4). O novém specifickém jazyku v době komunistického režimu hovoří i Iłowiecki a Žantovský. Všimají si toho, že existoval jakýsi mediálně-úřední jazyk a v důsledku toho existovalo cosi v podobě jednoduše, totální cenzuro-propagandy, která měla vliv i na výklad dějin, neboť ovlivňovala obsah jak textů, které vznikaly, ale také obsah archivních materiálů, fotografie, umění, tanec či hudbu. Tento jazyk uplatňoval nejen zákazy, ale i příkazy správné a vhodné interpretace každé skutečnosti. (Iłowiecki, Žantovský 2008: 16).

Dohled nad médii v Československu vykonávala nejprve přímo KSČ - konkrétně tiskový a vydavatelský odbor kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ, od roku 1953 potom orgány státní správy. K praktickému výkonu kontroly tisku sloužila v Československu především Hlavní správa tiskového dohledu (HSTD), která vznikla v roce 1953. Změna v právním ukotvení cenzury nastala s přijetím tiskového zákona, jak uvádí Šámal. V roce 1966 byl přijat první zákon, který cenzuru zlegalizoval. Na tomto základě byla dosavadní Hlavní správa tiskového dohledu přejmenována na Ústřední publikační správa - ÚPS, která deklarovala státní zájem, co psát a co nepsat. Nový tiskový zákon byl přes odpor části spisovatelů přijat a existence předběžné cenzury jím byla legalizována. V paragrafu 17 se o ní například píše, že při ochraně zájmů socialistické společnosti napomáhá ÚPS. Ústřední publikační správa rovněž zajišťuje, aby v hromadných informačních prostředcích nebyly uveřejněny informace,

kteří obsahují skutečnosti tvořící předmět státního, hospodářského nebo služebního tajemství. Obsahuje-li informace takovou skutečnost, pozastaví Ústřední publikační správa její uveřejnění, případně rozšiřování. (Šámal 2015: 1143). ÚPS přestala fungovat v březnu 1969. Po roce 1969 byl ustaven Federální úřad pro tisk a informace (FÚTI), respektive republikové ústavy ČÚTI a SÚTI. (Jirák, Köpplová 2009: 369).

Uvolnění nastalo na krátkou dobu v období Pražského jara, brzy po začátku okupace sovětskými vojsky byla však obnovena cenzura a důsledná mocenská kontrola mediálního provozu. Faktickým zlomem byl nástup Gustáva Husáka k moci v dubnu 1969. Husák při nástupu do funkce uvedl, že má-li KSČ plnit roli vedoucí politické síly v zemi, musí si zajistit rozhodující vliv na tisk, rozhlas a televizi, čímž se otevřeně přihlásil k zásadnímu omezování svobod slova. V médiích proběhly rozsáhlé personální čistky, jež vycházely z požadavku sovětského Brežněvova vedení, které na mezinárodních jednáních opakovaně zdůrazňovalo, že obnovení kontroly nad československými médii považuje za zásadní krok. Poté, co řízení rozhodujících médií v zemi převzali stoupenci normalizačního vedení KSČ, pokračovaly čistky i mezi řadovými redaktory a novináři, kteří nebyli členy komunistické strany. (Orság 2016: 62).

Andreas uvádí, že na úrovni ÚV KSČ existovaly od ledna 1971 utajené seznamy tzv. „exponentů pravice“. Účelem směrnice, již ke schválení předložil Gustáv Husák bylo „získání a soustavné udržování přehledu, kde se představitelé pravice soustřeďují, vytvoření podmínek k izolování jejich působení na masy pracujících a mládež, zabránění jejich návratu na exponovaná místa“. Z 6 335 osob ze z kategorie „Tisk, televize, rozhlas“ na seznamu ocitlo 440 jmen. Orság podotýká, že pro ty, kteří se aktivně podíleli na vzestupu autentické veřejné sféry během pražského jara a identifikovali se s emancipací médií vůči politické moci, znamenal počátek normalizace konec jejich veřejného působení. Museli čelit propouštění nejen z redakcí, ale následně i z dalších zaměstnání, úřední a policejní šikaně či zákazu činnosti. Někdejší renomovaní reportéři a publicisté se měnili v nekvalifikované dělníky a mnohdy i vězně

Husákova režimu. Ztráta kontaktu s veřejností (a většinou i s bývalými kolegy a spolupracovníky, kteří zůstali v čistkami ochromených redakcích) a často zásadní existenční dilemata mnohé z nich přivedla do společenství ostatních podobně postižených - do vznikajících paralelních společenských struktur uvnitř i vně tehdejšího Československa. (Orság 2016: 63).

Exkomunikovaní publicisté, spisovatelé a oponenti normalizačního režimu tak stáli před dvojitou volbou. Tou první byl exil vnitřní a s ním spojený „sestup“ do poloh domácí nezávislé kultury (označované i jako neoficiální, druhá, ilegální, paralelní či opoziční), jež postupně stvořila mnoho proudů a forem, od undergroundu po disent. Jedním z konkrétních projevů konstituování alternativních veřejných sfér v domácích podmínkách byla samizdatová tvorba, která probíhala mimo kontrolu státu (režim v tehdejší socialistickém Československu ji označoval jako ilegální, protizákonnou či závadovou). Postupně v sobě zahrnovala jak tištěné periodické a neperiodické publikace, tak i audio či videozáznamy. Těch, kteří nemohli po nástupu Gustáva Husáka k moci oficiálně publikovat, bylo několik set a následně přibývali další. (Orság 2016: 63). Druhou možností bylo podle Orsága vyjádření jasného nesouhlasu s charakterem režimu udělat radikální řez a dobrovolně odejít do exilu vnějšího.⁴

Ilowiecki a Žantovský si všímají toho, že typickým jevem pro země bývalého socialistického bloku bylo v rámci manipulace zneužíváno platných zákonů, jejichž výklad a interpretace sloužily jako nástroj mocenského vládnutí. V tehdejší socialistickém Československu zejména v období normalizace během sedmdesátých let se například často využívala paragrafy ze sféry takzvané hospodářské kriminality. Zvláště oblíbený byl trestný čin příživnictví, jímž byli postihováni ti, kdo neprokázali, že mají stálé zaměstnání. Propaganda pak mohla oficiálně tvrdit, že u nás nejsou žádní političtí vězni, pouze kriminální živly porušující jiné než explicitně

⁴ Nedlouho po invazi zůstali v zahraničí spisovatelé a publicisté Jan Beneš, Karel Jezdinský, Antonín J. Liehm, Arnošt Lustig, Karel Michal, Milan Schulz, Josef Škvorecký a mnozí další. Svou motivaci k odchodu zdůvodňovali různě, od obecného nesouhlasu s invazí vojsk Varšavské smlouvy do Československa až po poukazy na nemožnost svobodné tvorby. (Orság 2016: 64).

politické paragrafy. (Ilowiecki, Žantovský 2008: 29). Další metodou, která je s manipulací spojená, je zneužívání dějin k politické propagandě. V sovětském systému se naprosto zdokonalilo falšování dějin, přičemž nebylo výjimkou, když se měnil dokonce i obsah jednotlivých lží - například když bylo zapotřebí vyhlásit za nepřítele dalšího člena politbyra, jeho doposud hrdinské skutky se změnily na zločiny a zrady. (Ilowiecki, Žantovský 2008: 94). Komunistická propaganda v Československu se také vyznačuje tím, že pracovala se strachem. Své vlastní ekonomické a sociální neúspěchy sváděla na nepřátelský kapitalistický svět, vyvolávala strach z údajného vojenského ohrožení, čemuž odpovídala i mediální volba bojového lexika - například fráze „boj za mír“. (Ilowiecki, Žantovský 2008: 97).

2. Situace v Československu v 70. letech

Vývoj československé společnosti v 70. letech ovlivnil především vpád vojsk varšavské smlouvy v srpnu 1968. Sedmdesátá léta byla poznamenána důsledky uplatnění Brežněvovy doktríny a od roku 1968 se politika nesla v duchu „triumfujícího neostalinismu“ a pražské jaro se stávalo minulostí. (Vykoukal et al. 2000: 571). Jiří Maňák ve studii Proces normalizace a horní vrstva byrokracie v Československu v roce 1970 uvádí, že normalizací rozumíme proces adaptace na situaci vytvořenou vpádem intervenčních vojsk v srpnu 1968. Jeho faktickou náplní bylo podle něj postupné zrušení všech reformních kroků. Návrat k totalitním metodám a ovládnutí státu a společnosti podle sovětského vzoru začalo být intenzivně a iniciativně uskutečňováno po výměně nejvyššího vedení komunistické strany po dubnu 1969. (Maňák 2005: 241).

V 70. letech v Československu docházelo jak k institucionální rekonstrukci, tak rovněž k rekonstrukci lidské. Chování obyvatelstva podle Otáhala potvrdilo, že se nesmířilo s novým vedením KSČ odpovědným za likvidaci obrodného procesu. Vzhledem k vnitropolitické a zahraničněpolitické situaci však podle něj pochopilo, že otevřený odpor nemá naději na úspěch, a začalo se přizpůsobovat životu v reálném socialismu. S novými poměry se však neztotožnilo a snažilo se jich využít pro své soukromé a materiální zájmy. Po dlouhou dobu sice mlčelo, ale čekalo na příhodnou chvíli, kdy aktivně vystoupilo a komunistickou moc svrhlo. (Otáhal 2011: 62). Otáhal však zároveň tvrdí, že po zlikvidování všech prvků občanské společnosti a přeměně společenských organizací, jako byly umělecké svazy a odbory, ztratily jednotlivé sociální vrstvy možnosti legálně vyjádřit nesouhlas se současným vedením. (Otáhal 2011: 7). Základem fungování byla podle Otáhala jakási společenská smlouva, tedy že občané měli zaručené sociální jistoty a životní úroveň a za to se od nich vyžadovalo, aby se vzdali účasti na řešení věcí veřejných a uchýlili se do soukromí. Lidé přestali být občany, ale stali se subjektem společenského vývoje - spotřebiteli. Lidé začali v mnohem větší míře stavět rodinné domky a stoupl také zájem o chaty a chalupy, kde se lidé cítili svobodní a kde se

zbavili veřejných problémů a starostí. Jinou oblastí, kam se soustředil zájem obyvatelstva, byl automobilismus. Zvyšování životní úrovně se projevilo dále v zlepšení vybavení obyvatelstva předměty, jako byly pračky, chladničky či televizory. Vlivem této politiky klesla veřejně projevovaná nespokojenost. (Otáhal 2011: 79).

Rovněž Vykoukal uvádí, že mezi jednu ze základních premis éry normalizace patří právě pokus vedení KSČ o vytvoření modelu jakési „pseudokonzumní společnosti“ zdůrazňující jistoty, jehož prostřednictvím by měli být lidé „uklizeni“ mimo veřejnou sféru a nepůsobit novému režimu potíže. Rovněž zmiňuje, že na obyvatele stále působil vojenský zásah Varšavské smlouvy ze srpna 1968. Přítomnost vojsk vidí jako psychologický faktor a společnost byla i kvůli tomu pacifikovaná, zhroucená do sebe, zbavená další části své duchovní elity a výraznějších kontaktů na vnější prostředí. Podotýká, že na úrovni individuálních i skupinových osudů vznikal dojem bezčasovosti, nehybnosti a naprosté nesmyslnosti sledovatelných událostí. (Vykoukal et al. 2000: 584). Sám Gustáv Husák publikoval začátkem ledna v Rudém Právu článek, ve kterém napsal, že politická konsolidace by měla znamenat klidný život lidí, dodržování zákonnosti, svobodný rozvoj společnosti, příznivé podmínky pro rozvoj hospodářské činnosti, stabilitu, sociální a existenční jistotu, perspektivu pro lidi, aby nežili z týdne na týden, aby nebyla panika ani zásobovací, ani měnová.

Po Husákově zvolení generálním tajemníkem ÚV KSČ stál před normalizačním vedením především úkol zbavit moci reformisty, kteří dosud měli pozice v mocenských a politických orgánech, očistit stranu, státní aparát a společenské organizace od všech, kdo podporovali obrodný proces. Po jeho splnění se hlavní překážkou „obnovení pořádku“ stala nezávislá socialistická opozice, při jejíž likvidaci muselo normalizační vedení použít mocenských prostředků. Klíčovou roli při tom hrála Státní bezpečnost. (Otáhal 2011: 62). Komunisté po srpnové okupaci pod vedením Gustáva Husáka nastoupili k útoku prostřednictvím stranické čistky. V průběhu takzvaných prověrek pak opustilo KSČ, ať již dobrovolně i nedobrovolně

kolem půl miliónu lidí. Nejvíce postiženi byli umělci a kulturní pracovníci, hned za nimi následovala věda. (Vykoukal et al. 2000: 575). Čistky v řadách komunistů nejvíce dopadly na odborné pracovníky-vysokoškoláky. Strana přestala být živoucím organismem a stala se opět nástrojem mocenských elit pro uplatňování jejich cílů. Proces završilo přijetí Poučení o krizovém vývoji ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ na prosincovém zasedání ÚV KSČ v roce 1970. Dokument odsoudil nejen obrodný proces, ale jakýkoliv pokus o reformu i v budoucnosti. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2012: 251).

Vykoukal zdůrazňuje, že vládnoucí moc zaujala krajně intolerantní postoj ke všem formám a projevům nonkonformismu nebo protestu, které stíhala a trestala. (Vykoukal et al. 2000: 575). K potlačení demonstrací a stávek bylo na počátku 70. let nasazeno na 20 000 vojáků a 27 000 příslušníků Lidových milic (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2012: 250). Ještě v srpnu 1969 přijalo předsednictvo Federální shromáždění takzvaný pendrekový zákon. Jednalo se o zákonné opatření, které legalizovalo krvavé zásahy proti demonstrantům při výročí srpnové okupace. (Úřad vlády 2009). Výsledkem tohoto postupu bylo šíření oportunních postojů, strachu, korupce a udávání především na veřejné úrovni, lidé však současně reagovali uzavíráním se do rodinných, přátelských či náboženských a jiných úzkých společenství, v nichž bylo možné existovat na základě určitých hodnot, které byly režimu cizí. (Vykoukal et al. 2000: 581). V lednu 1969 byla v Československu rovněž obnovena cenzura. Pro české země začal zvlášť fungovat Český úřad pro tisk a informace (ČÚTI) a na Slovensku jeho obdoba (SÚTI). Cenzura zůstala až do roku 1989. (Osvaldová et. al 2007: 38).

Vedení KSČ se soustředilo na izolování opozice od společnosti jako podmínky její postupné likvidace; klíčovou roli při tom hrála Bezpečnost a justice. Příznivé podmínky pro realizaci této strategie podle Otáhal vytvářela konsolidace poměrů a zejména orientace na sociální jistoty a zabezpečení jisté životní úrovně, která významně přispěla k neutralizaci obyvatelstva. (Otáhal 2011: 64). Hlavním nástrojem likvidace opozice

nebyly podle Otáhalova mocenské, administrativní a soudní prostředky, důležitou roli zde hrály právě bezpečnostní orgány. (Otáhal 2011: 65). Hlavním záměrem politických orgánů bylo vypořádat se prostřednictvím procesů s opozicí, která se jednoznačně postavila proti Husákovu vedení a jeho politice normalizace. (Otáhal 2011:67). Politické procesy sehrály klíčovou úlohu při nastolování normalizačního režimu, staly se jeho organickou součástí, byly svým způsobem pokračováním čistek a na dlouhou dobu vyřadily aktivní část exkomunistů ze společenského dění. Současně měly vyvolat strach a zabránit dalším snahám o odpor či veřejně najevo dávaný nesouhlas. Právě proto byly tresty vysoké až šest a půl roku nepodmíněně. (Otáhal 2011: 68). Metody režimu a Státní bezpečnosti dokládá například smrt jednoho z mluvčích Charty 77 - filosofa Jana Patočky. V březnu 1977 navštívil Prahu holandský ministr zahraničí Max van der Stoep. Poté, co se setkal s Patočkou, byl sedmdesátiletý filosof vystaven jedenáctihodinovému policejnímu výslechu, na jehož následky (cévní mozková příhoda a selhání srdce) o několik dní později zemřel. (Husák 2013: 39).

Během 70. let zároveň emigrovala řada osobností. V zahraničí tak vznikla rozsáhlá a aktivní exilová komunita a jak v zahraničí, tak v Československu vznikala řada samizdatových nakladatelství. Tuzemská nezávislá činnost vznikala v ilegálních podmínkách. Řada knih a studií, vydaných ať již v exilu nebo doma ilegálně, přinášela řadu podnětů, které se týkaly buď dilemat domácí existence (diskuse o občanské společnosti na přelomu 70. a 80. let) nebo toto prostředí přesahovaly a spojovaly s vnějšími otázkami a problémy. (Vykoukal et. al 2000: 583). Zároveň se i během 70. let formovala opozice. Vykoukal zdůrazňuje, že formující se opoziční skupiny neměly zpočátku výrazně politický charakter, ale šlo spíše o pestrou a nekoordinovanou mozaiku různých iniciativ, které spojoval především odpor k normalizačnímu režimu. (Vykoukal et al. 2000: 590).

Legalistickou strategii občanských aktivit ovlivňovala i mezinárodní situace, jak podotýká Šámal. Na počátku sedmdesátých let pokročila mezinárodní jednání o spolupráci v Evropě, jejichž součástí se od roku 1969

stala i otázka lidských práv a volného pohybu informací a osob. Součástí tzv. Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, jehož podpis v Helsinkách dne 1. srpna 1975 završil proces jednání mezi státy sovětského bloku a západními zeměmi, byl i tzv. třetí koš úmluv, týkající se ochrany lidských a občanských práv, vzdělání a kulturní výměny. (Šámal 2015: 1208).

Podle Otáhal se její fungování dá rozdělit na dvě etapy. První probíhala v letech 1969 až 1977, kdy byly hlavními reprezentanty opozice exkomunisté se socialistickým programem. Zaměřovala se tehdy konspirativně na odstranění Husákova vedení. Od roku 1972 se začali angažovat čelní představitelé obrodného procesu a východisko z poměrů hledali ve zmezinárodnění československé otázky a pod vlivem Helsinské konference⁵ rozšířili svůj program o lidská a občanská práva. Ve druhé etapě - od vzniku Charty 77, se hegemonem stává kulturní opozice. (Otáhal 2011: 6).

To, že se v Československu helsinský impulz nejvýrazněji projevil v opozici a především v Chartě 77, podotýká i Císařová. Nikoli náhodou odkazovalo prohlášení, zveřejněné 1. ledna 1977, právě na Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a nikoli náhodou poukazovalo na existenci cenzury umění. „Svoboda veřejného projevu je potlačena centrálním řízením všech sdělovacích prostředků i publikačních a kulturních zařízení. Žádný politický, filozofický či vědecký názor nebo umělecký projev, jen trochu se vymykající úzkému rámci oficiální ideologie či estetiky, nemůže být zveřejněn, je znemožněna veřejná kritika krizových společenských jevů; je vyloučena možnost veřejné obrany proti nepravdivým a urážlivým nařčením oficiální propagandy; lživá obvinění nelze vyvrátit a marný je každý pokus dosáhnout nápravy nebo opravy soudní cestou. (Císařová 2007: 2).

⁵ Právě v reakci na nedodržování Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, vzniklo Prohlášení Charty 77. K hlavním organizátorům patřili Václav Havel a Pavel Kohout. Chartu 77 ještě v prosinci 1976 podepsalo prvních 242 signatářů. (Ústav pro studium totalitních režimů 2009).

KSČ a vláda rozpoutaly proti Chartě velmi hysterickou kampaň. Již 12. ledna 1977 vyšel v Rudém právu článek Ztroskotanci a samozvanci. (Vykoukal et. al 2000: 584). V článku jsou citována slova prezidenta Československé republiky Gustáva Husáka, který tvrdí, že někteří představitelé buržoazního světa „nás“ napadají proto, že budujeme socialismus na leninských principech, socialismus, který v naší praxi ztělesňuje vše ušlechtilé, pokrokové a humánní. Ona buržoazie podle Husáka nenávidí socialismus už proto, že rozbil mýtus o věčnosti kapitalistického panství, že skoncoval s vykořisťováním člověka, že učinil dostupným všemu lidu to, co si chce pro sebe udržet jen privilegovaná vrstva bohatých. (Rudé právo 1977: 2). Většina česko-slovenských občanů o Chartě věděla právě díky této kampani. Signatáři Charty byli vyhazováni z práce, jejich dětem bylo odepřeno studium na školách. Byli sledováni, podrobováni domovním prohlídkám, opakovaným výslechům, bylo jim vyhrožováno, někdy byli i bití, byli proti nim nasazováni tajní spolupracovníci Státní bezpečnosti atd. Přes veškerou snahu se je však nepodařilo zlomit, signatáři Charty představovali hlavního domácího oponenta komunistického režimu. (Ústav pro studium totalitních režimů 2017: 4). Ústav pro studium totalitních režimů podotýká, že v souvislosti s Chartou nabídla komunistická moc svým občanům nový obraz nepřítele, jenž se výrazně lišil od obdobných konstruktů ideologie padesátých let (váleční štváči, spiklenci a zrádci lidu, vrazi z Wallstreetu, nebezpeční agenti a sabotéři, noví esesmani atd.). Novým nepřátelům přisoudil režim spíše groteskní a komickou tvář. Snažil se zpochybnit jejich morální autoritu, jejich právo kritizovat socialistickou společnost. Rétorika diskreditační kampaně jim přisoudila roli intelektuálů, zcela odtržených od reality („zájmů lidu“). Nálepka „intelektuálštiny“ degradovala poselství Charty na pouhé filozofující žvanění, narcistní sebeprezentaci do sebe zahleděných intelektuálů. (Ústav pro studium totalitních režimů: 2009).

Vyvrcholením kampaně KSČ pro Chartě 77 byl vznik takzvané Anticharty. 28. ledna 1977 strana zorganizovala v Národním divadle shromáždění umělců, v jehož průběhu byl podepsán dokument Antichartu. - svolání neslo název „Za nové tvůrčí činy ve jménu socialismu a míru“.

Rudé právo rovněž vyjmenovalo umělce, kteří se pod provolání podepsali. Podpisů bylo nakonec přes sedm tisíc.

Na Chartu svým způsobem navázalo další seskupení, jako byl například Výbor na ochranu nespravedlivě stíhaných (VONS), jehož cílem, jak uvádí Vykoukal, bylo monitorování případů právní a policejní represe, popřípadě udílení nutné pomoci. VONS vznikl 27. dubna 1978, jeho členové se obraceli na československé úřady a žádali o nápravu. Informace předávali do zahraničí, odkud se prostřednictvím západních rozhlasových stanic dostávaly zpět do Československa. Za svou činnost byla řada z nich různým způsobem postižena.

3. Rudé právo

3.1 Vznik Rudého práva

Rudé právo bylo od roku 1948 až do roku 1989 ústředním tiskovým orgánem Komunistické strany Československa. Rudé právo se vyvinulo z Práva lidu, které bylo dříve ústředním tiskovým orgánem Československé sociálně demokratické strany. Česká strana sociálnědemokratická na svých oficiálních webových stránkách uvádí, že Právo lidu vzniklo v roce 1893 ve čtvrti Kukleny v dnešním Hradci Králové. Právo lidu tehdy vycházelo jako čtrnáctideník. Od října 1897 začal poté vycházet jako deník a jako ústřední tiskový orgán československé sociálně demokratické strany. (ČSSD 2013).

Jan Petrů ve své diplomové práci o vývoji Rudého práva podotýká, že klíčovým obdobím rodícího se Rudého práva byla etapa po demisi Tusarovy vlády, ke které došlo 14. září 1920. V této době docházelo k názorovým neshodám mezi některými vedoucími členy sociální demokracie a došlo k rozkolu ohledně konání či nekonání celostátního sjezdu. (Petrů 2015: 4).

V sociální demokracii šlo o rozkol mezi pravicovějším a levicovějším křídlem. Situaci popisuje Vojtěch Dolejší v knize 40 let Rudého práva. Píše, že hned den po demisi Tusarovy vlády se v pražském Karlíně sešla schůze důvěrníků místních organizací soc. dem., která se usnesla na tom, že sjezd se nakonec konat bude a rozhodla, že otiskne usnesení v Právu lidu. Tehdejší šéfredaktor Josef Stivín to však odmítl a důvěrníci obsadili dům i tiskárnu a vynutili si otištění. 17. září vyšel v Právu lidu úvodník Ivana Olbrachta, ve kterém se vyslovuje pro vstup do Komunistické internacionály. Ještě tentýž den se do Lidového domu dostavil předseda výkonného výboru soc. dem. a vyklidil svou pracovnu a v redakci vyvěsil písemnou výzvu, ve které stálo, že redaktoři, kteří nesouhlasí s levicí a zůstali věrni starému vedení strany, ať se odeberou

do nové redakce listu v Beaufortově tiskárně. Na tuto výzvu odešel šéfredaktor Josef Stivín a několik dalších redaktorů. Z politických redaktorů však nešel nikdo, podotýká Dolejší. Příští den vyšla dvě různá vydání Práva lidu. V tiskárně Lidového domu vydávala levice deník pod názvem Staré Právo lidu, čímž chtělo zdůvodnit založení v roce 1897 jakožto dělnický socialistický list. Naproti tomu pravice vydávala první číslo pod názvem Právo lidu. (Dolejší 1960: 22).

Souhlas s vycházením Starého Rudého práva si strana potvrdila na sjezdu v září 1920. Levice hledala pro deník nový název, který měl navazovat na tradici Práva lidu z doby, kdy bylo orgánem jednotné soc. dem. a zároveň se mělo odlišit od pravicového Práva lidu. Jelikož pravicové Právo lidu dělníci lidově nazývali Bílým právem, vznikl návrh na titul Rudé právo. (Dolejší 1960: 29). Návrh vysvětlil jeden z prvních redaktorů Rudého práva Jan skála. „Bylo nutno volit jiný název. Jaký ale název? O tom byli všichni na rozpacích. Rozhodl jsem se já. A zdůvodnil jsem svůj návrh takto: v názvu musí být právo, protože lidé byli zvyklí nazývat Právo lidu prostě Právo. A říkalo se se zálibou naše Právo, naše Právičko. Tedy u práva musí zůstat. Teď jde o to, jaké právo. Nemůže to být jiné než rudé. Nám šlo o dělnické, socialistické právo, které nejlépe vyjadřovalo symbol rudé barvy. Pravičáckému Právu lidu budou lidé pak říkat Bílé právo, což se také stalo. Název našeho listu uspokojil stoupence levice zcela, nebylo tedy vůbec žádné námitky...“ (Douděra 1980: 25). Dolejší popisuje, že večerní vydání, které vyšlo v pondělí 20. září, se již jmenovalo Večerník Rudého práva a v úterý 21. září již vyšlo první číslo rániku pod názvem Rudé právo. V tiráži bylo uvedeno, že Rudé právo je ústředním orgánem Československé sociálně demokratické strany dělnické. Dolejší podotýká, že ve skutečnosti bylo orgánem levice, která představovala obrovskou většinu strany. (Dolejší 1960: 29).

S označením, že je Rudé právo orgánem Československé sociálně demokratické strany, vycházel deník až do poloviny května 1921. 18. května 1921 vyšlo Rudé právo poprvé jako „ústřední orgán Československé strany komunistické“. Na první stránce tohoto čísla byl otištěn článek s titulkem

„Jsme komunisty!“. Den předtím napsal Večerník Rudé právo zprávu o tom, že na sjezdu soc. dem. levice sjezd delegátů rozhodl, že je strana komunistická a hlásí se do Komunistické internacionály. Tento sjezd vešel do dějin jako ustavující sjezd KSČ. Byl položen základ straně nového typu - budované na základech marxismu-leninismu. (Dolejší 1960: 41).

Kromě Rudého práva vycházely i další komunistické listy a časopisy, jak popisuje Dolejší. Současně s Rudým právem vycházel i Večerník. Do konce března 1928 nesl název „Rudé právo Večerník“, od 1. dubna vycházel s hlavičkou Rudý večerník a pro venkov po určitou dobu pod hlavičkou Rudá zář. (Dolejší 1960: 48).

Významným kulturně politickým týdeníkem strany byla Tvorba, která vycházela jako stranický časopis od listopadu 1928 do října 1938. Tvorbu původně založil literární kritik F. X. Šalda, časopis spoluřídil Julius Fučík. Pro ženy strana vydávala týdeník Rozsévačka. (Dolejší 1960: 49).

3.2 Československá normalizace a Rudé právo

Jakub Končelík a Tomáš Trampota ve studii názvem Rudé právo v kontextu reforem konce 60 let upozorňuje, že po celou dobu trvání komunistické moci pracovala média nepřetržitě na cíli upevňovat a udržovat mocenský monopol KSČ, založený i na poslušné rezignaci neinformovaných občanů. Tuto kontinuitu totalitního modelu ovšem významně narušily události roku 1968. Autoři píší o tom, že v době pražského jara se prostor pro novinářskou práci uvolnil. (Končelík, Trampota 2007: 5). Po intervenci vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 a během normalizace se však systém změnil a nastalo období konsolidace. Jak píše rovněž Petr Andreas v publikaci Vybírat a posuzovat, nejagresivnější konsolidační politika se objevuje v období po srpnu 1968. Po nástupu Gustáva Husáka do funkce prvního tajemníka KSČ v dubnu 1969 se stala nástrojem centrálně vyvolávaných diskreditačních kampaní a na dlouhou dobu rozvrhla základ politicko-estetické a tabuizační normy. (Andreas 2016: 95). Končelík s Trampotou podotýkají, že hned

po intervenci byl urychleně přijat zákon znovu umožňující cenzuru, vznikla nová cenzurní organizace⁶ a zejména po dubnu 1969 dali politici novinářům zřetelně najevo, že oceňovaným pracovním výkonem je podpora vedení KSČ a že vlastní názor bude postihován. Výrazem tohoto procesu je podle autorů stabilizace podílu domácích a politických témat. (Končelík, Trampota 2007: 23). Končelík v příspěvku Mediální politika a srpen 1968; Zřízení Úřadu pro tisk a informace jako služba moskevskému protokolu ve sborníku Masmediální komunikácia a realita II. podotýká, že až čistky, personální opatření a strach, která byla vyvolána v květnu 1969 a který se uhnízdil v myslích novinářů, vrátily cenzurní instituci tvář a vážnost. (Končelík 2009: 218)

Petr Orság ve studii Tři kultury v jedné. O roli československých exilových médiích coby svorníku, který v letech 1948-1989 udržoval kontinuitu nezávislé kultury uvádí, že československá společnost nastoupila pod taktovkou Gustáva Husáka cestu normalizace a na počátku 70. let minulého století byla opět pod kontrolou mocensko-byrokratického aparátu řízeného KSČ. Podotýká, že kontinuitu jakéhosi uvolnění a svobody, které nastalo před pražským jarem, pak držela v omezené míře média neoficiálně a v míře podstatně vyšší média exilová. (Orság 2009: 9). Orság dále zdůrazňuje, že s počátkem normalizace jakoby se běh času obrátil zpět a znovu začaly mizet stovky jmen autorů, jejichž díla byla vyřazována z knihoven i učebnic a mnozí příslušníci vzdělaneckých a uměleckých elit přestali veřejně existovat. (Orság 2009: 10). Šámal zdůrazňuje, že po srpnu 1968 byli také symbolicky personálně vystřídáni ředitelé Československé tiskové kanceláře, Československého rozhlasu, Československé televize a Rudého práva. Zdůrazňuje, že podle směrnice, kterou vydal Úřad pro tisk a informace (ÚTI), nesměla periodika uveřejňovat nic kritického na adresu Sovětského svazu a dalších socialistických států a nesměly se například užívat výrazy okupace a okupant. Na dodržování těchto pokynů měli

⁶ Institucionální opatření odstartovala vláda usnesením č. 292 ze dne 30. srpna, kterým při svém předsednictvu zřídila Úřad pro tisk a informace (ÚTI) - cenzurní instituci pověřenou „jednotně usměřňovat a kontrolovat činnost tisku, rozhlasu a televize a ČTK a pracovat zároveň jako informační a konzultativní středisko předsednictva vlády pro styk s redakcemi. (Končelík 2009: 209)

po přechodnou dobu v redakcích dbát tzv. zvláštní zmocněnci, jmenování po dohodě ÚTI a vydavatele periodika či jeho šéfredaktora. Tato předběžná kontrola periodického tisku trvala do září 1969, kdy již nebyla nutná, neboť se podařilo vyměnit prakticky všechny šéfredaktory. (Šámal 2015: 1162). Cenzura v centrálně řízeném systému tedy zároveň stála na systematické kádrové politice uplatňované na všech vedoucích postech. Jmenování ředitelů a šéfredaktorů nakladatelství s celostátní působností podléhalo schválení předsednictva ÚV KSČ, stejně tomu bylo s šéfredaktory celostátních periodik. (Šámal 2015: 1103).

Orság podotýká, že významnou roli zprostředkovatele v procesu utváření veřejné sféry sehrála exilová média, jejich význam se zvýšil především v posledních dvou dekadách režimu v Československu - během normalizace vymezené léty 1969-1989. (Orság 2009: 2). Orság ve své další studii Média československého exilu v čase „obnovení pořádku“ připomíná, že podmínky pro vydávání exilových tiskovin byly v mnoha ohledech diametrálně odlišné od těch, které panovaly v tehdejší ČSSR. Díky absenci cenzury a svobodě projevu mohla v exilových médiích pokračovat cenná demokratická diskuze a svobodná výměna názorů zahájená v době pražského jara v médiích v Československu, což byla nesporná a nezpochybnitelná výhoda ve srovnání se situací, v níž se nacházela média v normalizující se zemi. (Orság 2008: 255).

Orság k tomu zároveň podotýká, že na rozdíl od „znormalizovaného“ mediálního provozu v ČSSR, který státní moc za pomoci legislativních úprav byrokratického a represivního aparátu přímo řídila a ovládala, možností jak zasahovat do médií exilových moc neměla. Přímá kontrola byla v zásadě nemožná a existovaly tedy zhruba dva způsoby, jak mohla působit na exilová média a ovlivňovat jejich činnost - první možností byly konspirační a záškodnické aktivity komunistické tajné policie, jejíž agenti operovali na Západě, a druhou možností byla přímá propaganda z ČSSR namířená proti činnosti československého exilu. (Orság 2008: 258). Výrazným mezníkem se stalo podle Orsága Prohlášení Charty 77, které zafungovalo mimo jiné i jako výrazná iniciační pobídka k novému

a kvalitativně odlišnému stupni komunikace domova s politickým exilem.
(Orság 2008: 263).

4. Jak Rudé právo informovalo

4.1 Jazyk Rudého práva

Rudé právo jako ústřední tiskový orgán KSČ bylo mluvčím Ústředního výboru. Po celé období její vlády zprostředkovávalo a tlumočilo oficiální a povolený náhled na veškerou (veřejnou, společenskou, politickou) agendu pro politické a správní elity (a zprostředkovaně, ne-li dokonce přímo, tak i pro každého občana). Plnilo tak roli prvního a nejdůležitějšího média v Česku. Šéfredaktor Rudého práva zasedal na jednáních předsednictva ÚV KSČ, a Rudé právo tak bezprostředně zprostředkovávalo denní styk mezi politickým centrem KSČ a členy strany i veřejností. Plnilo kromě jiných funkcí také funkci propagandistickou. Bezprostřední kontakt šéfredaktora Rudého práva se členy nejvyšších stranických orgánů zaručoval bezchybnou podporu stranického náhledu (neomylnost) a ideovou čistotu stranického deníku, Rudé právo bylo jediným médiem „kompetentním pro vedení systematických propagandistických kampaní namířených proti vnitřnímu i vnějšímu nepříteli. (Končelík, Trampota 2007: 10).

Otázka analýzy genealogie komunistické řeči je neobyčejně složitá a zahrnuje řadu problémů sociolingvistických, sociálněpsychologických i politologických, jak uvádí Fidelius. (Fidelius 2002: 4). Tato kapitola bakalářské práce si ani nemůže klást za cíl rozebrat maximálně dopodrobna komunistickou řeč, nicméně popisuje a ukazuje příklady, jak deník Rudé právo, který byl ústředním tiskovým orgánem Komunistické strany Československa, hrál důležitou roli v podpoře režimu v tehdejší socialistickém Československu a jakým způsobem informoval o vybraných událostech. I podle Fidelia lze mít za to, že list tlumočí ze všech listů nejautentičtější oficiální názory a postoje. (Fidelius 2002: 7).

Vojtěch Dolejší v knize 40 let Rudého práva píše, že deník byl vždy bojovým nástrojem a účinnou zbraní KSČ. Podle něj byl list naprosto nezávislý na buržoazii a jejích orgánech, avšak nebyl a nemohl být nezávislým na straně a její politice. Podotýká, že tomu bylo přesně naopak a že právě proto strana vydávala Rudé právo, aby měla svou zbraň, aby v deníku měla tlumočnicka svých stanovisek a bojovníka za svou politiku. (Dolejší 1960: 7).

Z kapitol uvedených výše vyplývá, že držitelé moci věřili a uvědomovali si moc a vliv médií a cíleně se obraceli k širokým masám. Situace v československých médiích se změnila v roce 1969, kdy do funkce nastoupil Gustáv Husák, popisuje Petr Orság v publikaci Mezi realitou, propagandou a mýty. Novináři a mediální pracovníci se po nástupu Husáka rozštěpili v zásadě na dvě skupiny: ta početnější, konformistická a s režimem loajální postupně z médií vytěsnila tu druhou, která se odmítala podřídit a musela odejít mimo profesi. To potvrzuje i Andreas, podle kterého se nejagresivnější konsolidační rétorika objevuje v období po srpnu 1968. Andreas zdůrazňuje, že po nástupu Gustáva Husáka do funkce prvního tajemníka KSČ v dubnu 1969 se stala nástrojem centrálně vyvolávaných diskreditačních kampaní a na dlouho dobu rozvrhla základ politicko-estetické a tabuizační normy. (Andreas 2016: 95).

Přestože komunistům šlo v ideálním případě o to přesvědčit lidi o správnosti své „víry“, přenáší se termín propaganda přirozeně i do obecného užití. Víra v tomto širším smyslu, ve snaze přesvědčit a v protikladu k racionální argumentaci apelující na pocity a předsudky, se v otevřeném diskurzu tudíž uchyluje, především jazykově k prostředkům nestandardním a neracionálním. Jako každá věrouka vede i komunistická propaganda, mající v realitě úspěch v různém stupni, ovšem i k extrémům v podobě fanatismu, fundamentalismu a dogmatismu projevujícím se jak v politických vraždách, tak ve vybičovaných nenávistných kampaních hromadně požadujících například smrt pro Miladu Horákovu. To je pak už to nejkrajnější užití jazykové verze propagandy přímo ohrožující lidské životy. (Čermák 2010: 32).

Jak podotýká Vladimír Růžička v publikaci *Politika a média*, jakékoliv použití jazyka, rétorický výkon, existence intencí a tvorba významů jsou závislé na tom, kým a komu je daný projev adresován, na sociálním pozadí. (Růžička 2011: 89). Rudé právo bylo využíváno k propagandě a manipulaci v režimu v tehdejší socialistickém Československu. Represivní režim vyžadoval hromadný a bezpodmínečný a aktivní souhlas se svou politikou. Orság však podotýká, že za normalizace se ukázalo, že „striktní lpění na řádu fiktivního světa“ je prakticky nemožné, už režim netrval na aktivním souhlasu, ale spokojil se s mlčením většiny. Pavel Tigrid novou společensko-politickou situaci případně charakterizoval jako „husákismus“ - „nikdo tomu nevěří, všichni mašírují“. (Orság 2016: 21). Čermák podotýká, že prostředky masové informace a propagandy existují uvnitř struktury konkrétních společenských vztahů. Proto se protiklady kapitalistického a socialistického společenského zřízení zákonitě odrážejí v obsahu, cílech, metodách a formách působení masových komunikačních prostředků. (Čermák 2010: 32).

Andreas podotýká, že režim v tehdejší socialistickém Československu byl režimem kolektivně-autoritářským: nejvyšší instancí normalizačního publikačního provozu bylo kolektivní rozhodování, respektive rozhodování posvěcené kolektivním souhlasem. Schválení či odmítnutí publikace nebylo záležitostí cenzury, avšak kompetence a autority a často též kolektivní neodpovědnosti. Šéfredaktoři nepodstupovali sporné případy cenzurnímu úřadu, ale konzultovali je s vyššími svazovými, státními nebo stranickými orgány, ať neformálně či prostřednictvím lektorského posudku. (Andreas 2016: 68).

KSC se snažila ovlivnit mínění, postoje a jednání jednotlivce či celé společnosti ne jen tématy, o kterých Rudé právo psalo, ale především i stylem, který využívalo, počínaje výběrem lexikální části jazyka. Oldřich Tůma v příspěvku *Proměny komunistického režimu* v publikaci *Slovník komunistické totality* klade důraz na skutečnost, že oficiální jazyk režimu se však nikdy nestal jazykem společnosti. Termíny, slovní spojení, povinné

obraty a klišé režimního způsobu vyjadřování vždy zůstaly společnosti a jazyku běžného života něčím vnějším. Například režimním jazykem vyžadované oslovení soudruh se přeci nikdy nestalo - s výjimkou kontextů, kde za ním stála jasná autorita (na vojně nebo ve škole) - běžným prostředkem mezilidské komunikace. Když už, tak se zřetelným podtónem distance a ironie. (Tůma 2010: 15). Čermák k tomu doplňuje, že slovník doby a stejně tak celé jazykové vyjadřování se postupem času až schizofrenicky vyhranilo natolik, že byl jiný v oficiálních státních tiskovinách a médiích a jiný v neoficiálním styku přátel a známých, kteří si mohli důvěřovat. Tento jazyk se pochopitelně do cenzurovaných tiskovin dostat nemohl. Kvůli obecné podezíravosti, špehování lidí, odposlechům a cenzuře se tedy lidé vyjadřovali podle konkrétní situace. V řadě případů se podle Čermáka jazyk dokonce rozdvojil - na jazyk komunistických vládců a jazyk ovládaných. Jako příklad uvádí autor použití dvojích lexémů - straník-partajník, komunista-komouš, vstoupit do strany-vlézt tam, příslušník StB-fízl, vězeň-mukl, nedostatkové zboží-podpultovka. (Čermák 2010:17).

Jazyk režimu byl průběžně také ironizován a karikován - a to nejen v dílech exilových či samizdatových (tedy protirežimních) autorů, podotýká Tůma. I ve sféře jazyka lze podle něj konstatovat základní rozpor a vnitřní protiklad pokusu postaveného na komunistické ideologii, pokusu o vybudování nově organizované, novými hodnotami a duchem prodchnuté společnosti. Zhroucení celého systému pak jazyk nejen okamžitě archaizovalo, ale učinilo jej z hlediska běžné, neexpertní komunikace takřka nesrozumitelným. (Tůma 2010: 15).

Slovník komunistické totality neexistoval ve vzduchoprázdnu, ale měl jasný účel, podotýká František Čermák v publikaci Slovník komunistické totality. Slova, které režim používal, podle něj odrážela dobovou jazykovou realitu několika typů. Na jedné straně si všímá lexikonu totalitního, což je výrazivo specifické pro svou dobu z hlediska ideologického a politického, zvláště propagandistického, které tvoří obsah vydávaných tiskovin. Dodává, že vedle toho koexistoval také lexikon

neutrální, který byl využíván pro realitu nezasaženou politikou, a tedy věci každodenního života - například slova jako chléb, autobus, cestovat. Tato slova ideologii nepodléhají. (Čermák 2010: 16). Fidelius podotýká, že při pozornějším pohledu člověk zjistí, že oficiální propaganda předkládá podivuhodně ucelený a vnitřně prokomponovaný model společnosti. Vnímavému pozorovateli se podle něj otvírá sugestivní svět se zvláštní, nezaměnitelnou atmosférou, odpovídající jistému vyhraněnému způsobu myšlení. (Fidelius 2002: 6).

Andreas, který ve své publikaci oponuje Fideliovi a vytýká mu, že když analyzuje komunistickou řeč, nečiní prakticky rozdíl mezi typy pramenů a jednotlivými autory a bez jejich hlubšího rozlišení a přesvědčivého zdůvodnění výběru se zajímá o politiku, vědu a žurnalistiku, (Andreas 2016: 32), píše o tom, že způsob promluvy, jímž bylo možné legitimizovat obsah sdělení a pozici mluvčího v normalizační kultuře, využíval axiomů marxisticko-leninské teorie umění, citátu sovětských autorit (i vymyšlených), kulturních hodnot kanonizovaných v budovatelské a stabilní fázi režimu (a za normalizace aktualizovaných) a aktuálních politických potřeb stranického vedení a Sovětského svazu. (Andreas 2016: 92).

Tůma popisuje, jak například Rudé právo psalo o inscenovaném soudním procesu s Rudolfem Slánským a dalšími vysokými funkcionáři režimu koncem roku 1952 a o kampani proti Chartě 77 a jejím signatářům v roce 1977. Zdůrazňuje, že v obou případech režim čelí jistému ohrožení a nebezpečí (i když v prvním případě jen imaginárnímu) a vedle mocensko-politických opatření (především tedy represí) reaguje rozpoutáním masové propagandistické kampaně. V obou případech jsou stránky tisku zahlceny titulky, úvodníky, komentáři, „dopisy čtenářů“- V obou případech se zemí valí lavina schůzí a mítinků, na nichž statisíce či milióny připojují svůj podpis nebo či aspoň hlasují pro odsuzující rezoluce. V prvním případě jsou klíčové termíny „spiklenci“ a „záškodníci“, ve druhém „ztroskotanci“ a „samozvanci“. Některé termíny jsou užívány v různých dobách s různou intenzitou, mění se jejich frekvence, měnila se jména uctívaných obyvatel

komunistického panteonu, to podstatné ale zůstávalo. Vše vysvětlující, vše ovládající, věčné trvání si nárokuje podstata komunistické ideologie i jejího jazyka přetrvává. Vyskytují se tytéž významotvorné výrazy - třídní boj, beztřídní společnost, boj za mír, imperialismus, budování, pokrok a ovšem vždy znovu socialismus. Jazyk stále zůstává spojníkem, který dává každodennímu provozu režimu a každodennímu snažení jeho protagonistů vyšší (nebo vůbec nějaký) smysl. (Tůma 2010: 14). Fidelius podotýká, že umění propagandisty spočívá v tom, že ví, kdy se jaké slovo hodí. Kdy je lepší použít slovo lid, kdy je lépe říci společnost a kdy sedne spíše výraz pracující; kdy je třeba volit výraz vedoucí úloha a kdy je na místě prostě jen socialismus. (Fidelius 2002: 93).

4.2 Jak Rudé právo psalo o nejvyšších představitelích státu

Stalin, Lenin, Gottwald, Slánský. To jsou čtyři nejčastější jména, která byla v 50. letech citována v denících Rudé právo, uvádí Čermák statistiku citovanosti. Dodává, že jasně dominují jména tehdejších politiků a také politiků ze spřátelených zemí. (Čermák 2010: 22). Rudé právo psalo o představitelích státu oslavně až adoračně i v 70. letech. Andreas podotýká, že projevy a texty legitimizující státní zřízení a tím pádem i představitele státu pojí pragmatická jednota v zaměření na účinek. Texty, a zvláště politické diskursy jsou určeny k tomu, aby v daný okamžik sloužily určitým zájmům a plnily určité cíle v měnícím se světě. (Andreas 2016: 35).

Využití pozitivních a kladně znějících slov lze logicky ve velké míře pozorovat ve většině textů. Jako příklad můžeme uvést například sérii článků o zvolení Gustáva Husáka za prezidenta. 28. května vyšel v Rudém právu text, o usnesení ústředního výboru KSČ k volbě prezidenta Československé socialistické republiky. V něm je vysvětlováno, že dosavadní prezident Ludvík Svoboda, který podle článku zasvětil svůj plodný život československému lidu, socialismu, míru a pokroku, už nemůže ze zdravotních důvodů vykonávat úřad. Zároveň je čtenáři vysvětlováno, proč by se měl novým prezidentem stát dosavadní generální tajemník ÚV KSČ Husák. Ten je podle redaktora „celým svým dosavadním

životem spjat s Komunistickou stranou Československa a se zápasy, které strana vedla a organizovala, s bojem našeho lidu z apolitické, sociální a národní požadavky. Stál pevně v řadách strany v období nejtěžších zkoušek - v boji proti kapitalistickému útlaku v předmnichovské republice, proti fašismu a hitlerovské okupaci, v zápase za lidově demokratický charakter osvobozené republiky a za výstavbu socialismu.“ (Rudé právo, 28. 5. 1975, s. 1) Čermák podotýká, že lexém boj je v komunistickém slovníku vysoce nadužívaný a neoznačuje jen tradiční boj s nepřítelem, protivníkem, ale často prostě zesílené úsilí, snahu o maximalizaci žádaného výsledku. Boj za něco se stal jakýmsi stereotypním heslem, které se užívalo ve více variantách a spojeních. (Čermák 2010: 35).

Další z řady článků o kandidatuře Husáka na prezidenta vyšel 29. května na titulní stránce s titulkem: ÚV NF ČSSR s nadšením uvítal kandidaturu soudruha Husáka. Text hodnotí plenární zasedání Ústředního výboru Národní fronty Československé socialistické republiky jako velmi významný. Redaktoři popisují, že když bylo představováno jméno kandidáta na prezidenta, v sále se ozval bouřlivý potlesk a skandování „Ať žije KSČ“. V textu se dále píše: „Všichni ocenili životní dílo soudruha Ludvíka Svobody a vyslovili mu poděkování za velké zásluhy o naši republiku. Všichni pak jednoznačně, jednomyslně a s nadšením uvítali kandidaturu soudruha Gustáva Husáka a přislíbili jménem organizací, které zastupují, plnou podporu Komunistické strany Československa.“ Článek dále popisuje jednotlivá vystoupení řečníků, ve kterých zdůrazňují úspěch ČSSR, vyzdvihuje Husáka, který podle diskutujících má velmi výrazný podíl na tom, že politika strany upevňuje důvěru pracujících v socialismus a že se zvyšuje autorita ČSSR. (Rudé právo, 29. 5. 1975, s. 1).

V textu nezaznívá jediný kritický hlas či námitka, naopak je několikrát opakován a zdůrazňován úspěch a nadšení. Čermák podotýká, že není obtížné si uvědomit, že všudypřítomnost takových výroku ve své době k manipulaci lidí musela přispívat a některé musela i vést k jisté formě uvěření. Koneckonců už staré přísloví říká, že stokrát opakovaná lež se stává pravdou. (Čermák 2010: 39). Přestože se ideologicky zatížené výrazy

ve zpětném pohledu jeví jako laciná klišé či fráze, z pragmatického hlediska byly používány proto, že idiomatické výrazy a přísloví jsou obecně velmi účinným komunikačním nástrojem. Je proti nim obtížné argumentovat, neboť apelují na postoje, které jsou sice vágní, ale všeobecně sdílené. (Drew 1990: 35, citováno dle: Andreas 2016: 92).

Následující den, tedy 30. května, vyšel článek o zvolení Gustáva Husáka za prezidenta ⁷ s titulkem: „Jednomyslně v souladu s vůlí lidu“. (Rudé právo, 30. 5. 1975, s. 1). Už jen tento titulek ukazuje, jak se režim snaží manipulovat, když píše o vůli lidu. Čermák zde hovoří o tom, že lexém lid, podobně jako slovo proletariát, strana, boj, pakt, odzbrojení, osvobozenec, zlepšovacích, má propagandou dodané a vybudované pseudopozitivní konotace. (Čermák 2010: 33). I podle Fidelia patří slovo lid k jednomu z nejfrekventovanějších, a přitom na první pohled nejméně jasným výrazům v oficiální politické terminologii. Obrazně řečeno, právě „lid“ otevírá podle Fidelia bránu do „světa socialismu“. (Fidelius 1998: 7). Fidelius si klade otázku, co to vlastně „lid“ znamená a kdo do této skupiny patří. Dochází k poznatku, že oficiální pojetí lidu je striktně restriktivní a o příslušnosti k lidu rozhoduje komunistická strana na základě posouzení momentální míry pokrokovosti té které společenské třídy, vrstvy, skupiny či jednotlivce. Zdůrazňuje, že lid tedy dosahuje plnosti svého bytí teprve pod stranickým vedením. Ukazuje se podle něj, že oficiální pojetí lidu je výrazně instrumentální a že se pod vedením KSČ lidové masy stávají z neuvědomělého nástroje historické nutnosti uvědomělým nástrojem realizace stranických záměrů. Dodává, že když se v Rudém právu zaměňují pojmy strana a lid, nemůže to nikoho překvapit, protože pojem lid lze aplikací restriktivního principu redukovat nejen na jeho jádro, ale ještě dál na jádro jádra, tedy na stranu. Za určitých okolností tedy jít s lidem nemusí znamenat nic víc než jít se stranou a slovo lid může sloužit jako šifra pro stranu, kdykoliv se použití pravého jména jeví neúnosné či nevhodné. (Fidelius 1998: 19). Když si nyní vzpomeneme na prohlášení, že Gustáv

⁷ Husák byl zvolen 29. května 1975.

Husák byl zvolen jednomyslně v souladu s vůlí lidu, Fideliova teorie se dá velmi dobře aplikovat; Husák byl zvolen v souladu s vůlí strany.

Když zůstaneme u stejného textu, perex článku o nastoupení Husáka do prezidentské funkce začíná tím, že poslanci Federálního shromáždění zvolili nového prezidenta všemi hlasy v jednotě s míněním pracujících celé vlasti. I z této věty vyplývá použití propagandy a manipulace, když se text snaží přesvědčit čtenáře o falešném ideálu, že všichni lidé v ČSR by chtěli za prezidenta Husáka. Nový prezident je v článku popisován jako osoba, která je vážená v celé zemi a těší se velké důvěře a autoritě pracujících. Husák byl přitom normalizátorem, který potlačil ideje pražského jara a s jeho jménem byly spojovány čistky a represe. Koneckonců když Husák dva roky po pádu režimu zemřel, odešel bez zvláštního zájmu veřejnosti - žádný státní smutek, jeho smrt zaznamenala ČSTK jen krátkou zprávou, podobný prostor dostalo i poslední rozloučení. (Česká televize 2011).

Články v dalších dnech pokračovaly v podobném duchu, noviny informovaly o Husákových dalších krocích, například udělení čestného hrdinského titulu Ludvíku Svobodovi nebo blahopřáních, kterých se Husákovy dostávalo. Otištěny byly například blahopřání od prvního tajemníka ústředního výboru Jednotné socialistické republiky Německa Ericha Honeckera, od jugoslávského prezidenta Josipa Broze Tita, prvního tajemníka ÚV Maďarské socialistické dělnické strany Jánose Kádára či prvního tajemníka ÚV Bulharské komunistické strany a předsedy státní rady Bulharska Todora Živkova. O několik dní později, 3. června 1975, Rudé právo psalo o dalších blahopřejných telegramech pro Husáka, tentokrát od prvního tajemníka Komunistické strany Kuby a předsedy revoluční vlády Fidela Castra Ruze a od generálního tajemníka ÚV Korejské strany práce a prezidenta Korejské lidově demokratické republiky Kim Ir-sena. Souhrn všech textů vytvářel komplexně systém, který Husáka adoroval a oslavoval a měl ve čtenáři vzbudit dojem, že právě on je ten nejlepší. (Rudé právo, 3. 6. 1975).

Rudé právo nepsalo pouze o Husákovi, v podobném vyznění referovalo o dalších představitelích státu. Začátkem června se například noviny věnovaly shromáždění představitelů veřejnosti členských států varšavské smlouvy. Text popisuje projevy jednotlivých účastníků v čele s někdejšími tajemníkem ÚV KSS a místopředsedou ÚV NF ČSSR Jozefem Lenártem. Rudé právo přináší i část z Lenártova projevu, který hovoří o tom, jak „pracující našich zemí pod vedením svých komunistických a dělnických stran své mírové úsilí soustředili na budování socialistické a komunistické společnosti a přivedli své země k nebývalému rozkvětu. Výsledkem jejich tvořivé práce je skutečnost, že vliv socialistického společenství na chod mezinárodních událostí se stává určujícím, což umožnilo překročit období studené války a umožňuje stále aktivněji a úspěšněji prosazovat ve světě politiku uvolnění napětí.“ Celý text působí budovatelsky, ve snaze přesvědčit čtenáře o tom, jak se zemi daří.

Další událostí, která stojí za zmínku, je bezesporu 15. sjezd KSČ, který se odehrál ve dnech 12. až 16. dubna 1976 v Praze. Články o sjezdu samozřejmě plnily titulní strany Rudého práva už několik dní před samotným začátkem akce. Práce nemá za cíl rozebírat texty obecně, proto se bude nyní věnovat pouze několika konkrétním příkladům, které jsou dobrou ukázkou toho, jakým způsobem Rudé právo psalo. Hned v sobotníku, který vyšel 13. dubna, se čtenáři mohli dočíst o prvním dnu sjezdového jednání. Článek hned v perexu tučným písmem upozorňuje na to, že sjezd zahájil soudruh Gustáv Husák, a že soudruh Vasil Bil'ak srdečně uvítal 86 delegací komunistických, dělnických, národně demokratických a socialistických stran. Text v úvodu zdůrazňuje, že delegáti, kterých se sjelo 1215, zastupují 1 382 860 členů KSČ. Redaktor dále popisuje, že jednání 15. sjezdu na sebe poutá pozornost všech československých komunistů i ostatních občanů socialistické vlasti a je také středem zájmu světové veřejnosti. Styl psaní a koncept rámování textu (takzvaný framing), se čtenáři snaží navodit pocit o důležitosti sjezdu. V praxi se jedná o fenomén rámování médií, tedy proces, kterým je téma prezentováno z určitého úhlu pohledu a který navádí publikum k vyvození určitých závěrů a k pochopení určitých narážek. (Giles 2012: 120). Redaktor hned v úvodu článku zdůraznil, kolik členů má KSČ.

Už jen vypsáním celého čísla dává důraz na to, jakou má strana podporu, stejně jako když upozorňuje na to, že na sjezd dorazilo 86 delegací. (Rudé právo, 13. 4. 1976, s. 1)

V textu jsou nadále vypsána všechna jména lidí, kteří zasedli například ve volební, návrhové či mandátové komisi. Nutno podotknout, že toto je zajímavost Rudého práva. Jak vzpomíná novinářka Marie Königová, která do Rudého práva dopisovala v 80. letech, redaktoři museli do každého článku vypsát jména všech politiků, které se účastnili akce, o které se psalo. Rudé právo nadále na titulní straně otisklo jak projev Husáka, tak projev Biřáka. Projevy redaktor doplnil poznámkami v závorkách, ve kterých píše, kdy se sálem ozval potlesk. Biřák ve svém projevu klade důraz na Sovětský svaz. Podle svých slov velmi upřímně a s velkou radostí vítá delegaci Komunistické strany Sovětského svazu, která si svou politikou získala autoritu a podporu všech těch, kdož usilují o pokrok, mír a socialismus ve světě. Dále hovoří o tom, že Sovětský svaz s příkladnou zásadovostí řešit úkoly, postavil náročné a reálné cíle, obohatil marxisticko-leninské učení a rozpracoval program míru a dal lidstvu nové perspektivy. I zde je jasná adorace Sovětského svazu a jeho autorit za použití jazyka, který má za cíl adorat. Slova jako radost, pokrok, podpora mají pozitivní konotace a víceméně v člověku nevyvolávají negativní myšlenky. Biřák navíc několikrát použil slovo mír, které se obecně v komunistické řeči i v textech v Rudém právu objevuje velmi často. Z analýzy ve Slovníku komunistické totality vyplývá, že pouze slovo mír bylo v roce 1977 použito 2637krát. (Čermák 2010: 189).

Rudé právo dávalo často také prostor přímo samotným představitelům tehdejšího režimu a nebylo výjimkou, že na titulních stranách otiskovalo celé projevy představitelů státu. Takovým příkladem může být novoroční projev generálního tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka, který Rudé právo otisklo druhého ledna 1975. Husák vychvaluje, jak byl uplynulý rok pro Československo přínosný a dobrý, mluví o rozvoji hospodářství, životní úrovně a celé společnosti. Čermák podotýká, že neustálé zvyšování úrovně pracujících je propagandistické heslo a že není

žádným tajemstvím, že komunismus měl po celou dobu trvání známé nedostatky se zásobováním i těmi nejzákladnějšími věcmi, srov. například nedostatkový toaletní papír. (Čermák 2010: 39).

Husák v projevu také konstatuje, že ČSR prochází příznivým vnitropolitickým vývojem, během kterého je upevňován socialistický stát a socialistická demokracie. Vychvaluje především aktivitu dělnické třídy, rolnictva a morálně politickou jednotu pracujícího lidu. Tyto motivy se v textu objevují mnohokrát, generální tajemník několikrát vyzdvihuje pracující lid. Husák rovněž připravuje společnost na zvýšení cen surovin. Jako důvod uvádí, že se v kapitalistickém světě projevila krize energetiky a paliv, a že právě kapitalistické země zapříčiňují růst spotřebitelských cen a břemeno tak kladou na bedra pracujících lidí. Jako základ úspěchu, zajištění bezpečnosti a mírového života uvádí spolupráci se Sovětským svazem a zeměmi socialistického společenství. (Rudé právo, 2. 1. 1975, s. 1). Celé vyznění textu působí pochvalně, idealisticky, bez jakékoliv kritické reflexe či sebereflexe. Andreas mluví o používání autoritativního jazyka, jehož základem je rétorická figura *captatio benevolentiae*, což znamená získávání dobré vůle, zájmu či sympatie. Jde o jazyk, jenž se vyznačuje magickými, autoritářskými a rituálními elementy, tedy absencí kritických pojmů, absencí zprostředkování stupňů poznání a poznávajícího hodnocení, odporem k abstrakci, ztotožňováním jevu a skutečnosti, zaměňováním tvrzení a demonstrace, překladem negativního do pozitivního. (Andreas 2016: 89).

Tato charakteristika se dá využít na mnoho textů, které v Rudém právu vyšly. Z výběru slov v Husákově projevu je patrné právě používání tohoto autoritativního jazyka. Čtenáře oslovuje „drazí přátelé“ či „drazí spoluobčané“, vychvaluje jejich pracovitost a píli, hodnotí bez jakýchkoliv konkrétních podkladů či čísel. Účelová a pragmatická evaluace je významnou složkou propagandistického přístupu, jak uvádí Čermák. Tento princip hodnotí vše pro režim relevantního na škále dobrý/špatný. Pragmatika propagace, sledující z podstaty věci snahu ovlivnit posluchače a připravit ho o vlastní názor a úsudek, se podle Čermáka skládá především

z těchto faktorů: 1) Hodnocení pojmu/reality posluchačem standardně vnímaného, 2) Odsouzení/zavržení názoru posluchače jako „negativního“, 3) Násilné přesvědčování/vnucování hodnocení pro manipulátora žádoucího a tedy „pozitivního“. Čermák podotýká, že aby takováto manipulační operace uspěla, musí kromě vhodné techniky (opakování a odstranění alternativ) učinit takovou implicitní evaluaci (srovnání) věrohodnou a přesvědčivou tím, že ji opře například o působivou autoritu (v tomto případě o generálního tajemníka ÚV KSČ Husáka) či údajně rozšířený názor. Taková autorita, ať skutečná či ideologická, se pak zkratem může užít i k tomu, aby se zakrylo či odsunulo do pozadí tertium coparationis (tedy obecný standard, se kterým se ono negativní i pozitivní srovnává a s nímž se poměří). (Čermák 2010: 33).

O využití autority hovoří také Andreas, který cituje autora M. M. Bachtiniho, jenž zavádí pojem autoritativního diskurzu. Autoritativní diskurz ztělesňuje autoritu, jde o respektovaný, legitimní a legitimizující způsob přemlouvání. Vzniká takovým způsobem kódování řeči, jenž ji obdařuje mocí být přijímána jako závazná bez ohledu na to, zda jsou mluvčí nebo adresát o „pravdivosti“ výpovědi vnitřně přesvědčeni. (Andreas 2016: 90). Z hlediska zájmů sjednocoval projevy autoritativního jazyka následující požadovaný princip: aby byl zájem (názor, pojetí, hodnota, ať z hlediska režimu kladná či záporná) prosazen, bylo jej nutné interpretovat, formulovat jako univerzální a nadosobní v podmínkách normalizace tedy jako zájem státní, stranický, společenský nebo třídní. (Andreas 2016: 92).

4.2 Jak Rudé právo psalo o slavnostech a oslavách

Další z oblastí, které se práce věnuje, je psaní o oslavách různých svátků a festivalů, které jsou pro někdejší socialistické Československo typické. Rozsah práce ani neumožňuje zmapovat, jak Rudé právo psalo o všech významných dnech, práce se proto zastaví u tří významných dnů, které se za režimu oslavovaly. Patří mezi ně 1. máj - Svátek práce, 7. listopad - Den výročí Velké říjnové socialistické revoluce.

Články o svátcích či oslavách plnily pravidelně stránky Rudého práva už několik dní před samotnou událostí, což se dá vysledovat ve všech zkoumaných letech. Pro příklad lze uvést článek z roku 1975, konkrétně 29. dubna vyšel na titulní straně text s titulkem: Než vykročí prvomájový průvod; s nadtitulkem: svátek práce pozdravujeme dalšími úspěchy. Zpravodajové Rudého práva popisují, jak vrcholí přípravy na 1. máj. Uvádí, že města a vesnice se zásluhou desetitisíců brigádníků svátečně vyšňořila a popisují, jak se závody veřejnosti představují svými úspěchy a nejlepšími pracovníky. Redaktoři v článku apelují na pracovní úspěchy podniků. Jazykem se snaží navodit slavnostní atmosféru a čtenáře přimět, aby se na průvod těšil a přesvědčit ho, že se jedná o velkou zásluhu. (Rudé právo, 29. 4. 1975, s. 1). V rámci oslav 1. máje si například Čermák všimá toho, že součástí propagandy bylo i veřejné užívání hesel a sloganů sémanticky a pragmaticky jasně vyhraněných s cílem aspoň navenek vyvolat (často i v důsledku připraveného „spontánního“ regulovaného skandování) dojem masové vůle, a to většinou jednoduše buď pro něco, nebo proti něčemu. Manipulace lidí tu podle něj dostoupila jednoho ze svých specifických vrcholů, kdy vládnoucí strana už přímo lidem předepisovala, co mají skandovat a pseudospontánně volat, popřípadě psát na transparenty ale i jinam. Podotýká, že řadu let se jejich seznam předem zveřejňoval v Rudém právu před 1. májem a očekávalo se, že se pak tato hesla v průvodu i jinak taky objeví, což se samozřejmě dělo. Jako hesla, která se užívala, uvádí například: „Se Sovětským svazem na věčné časy a nikdy jinak! Proletáři všech zemí spojte se! Všechny síly strany a lidu pro splnění programu XIV. sjezdu KSČ! Sovětský svaz mírová hráz! Za trvalý mír, za lidovou demokracii!“ (Čermák 2010: 25)

Den před průvodem, tedy 30. dubna 1975, Rudé právo na titulní stránce otisklo pozvánku do prvomájového průvodu. Text hlásá, že už šestaosmdesát let patří první květnový den všemu pracujícímu lidu a stal se svátkem, který na naší planetě nemá obdoby. V textu dále stojí, že oslavy prvního máje jsou výrazem internacionální vůle stamiliónů lidí po mírovém žití, tvůrčí a ničím nerušené práci, opravdové svobodě bez kapitalistického útisku a vykořisťování. Nechybí ani kritika kapitalistických zemí.

V pozvánce stojí, že výsledky práce zvláště vynikají ve srovnání s prudce narůstajícími existenčními starostmi pracujících v kapitalistických státech, s nezaměstnaností, inflací, růstem životních nákladů a celkovou nejistotou. Závěr pozvánky využívá ještě kladnější výrazy: „My, kteří v socialismu žijeme, podobáme se nosičům pochodní, jež osvětlují cestu těm, kteří po ní teprve vykročí. Avšak šik máme společný. Je prostoupen třídní sounáležitostí idejí a cílů, proletářskou solidaritou - touhou po štěstí. A proto přijď, soudruhu či soudružko, do májového průvodu, který pro nás bude zároveň přehlídkou svobodných třiceti let.“ (Rudé právo, 30. 4. 1975). Stejně tak vyznívají i pozvánky z dalších let. V roce 1976 například nesla pozvánka titulek Půjdeme společně, jednotně. Text apeloval na to, jak budou lidé společně oslavovat a vzdávat hold osvobozené práci.

Na těchto příkladech je patrné, že redaktoři zde využívají trochu jiný styl a volí jiná slova, než když píše například o politických představitelích. Využívají například velmi kladně zabarvená slova - štěstí, nosiči pochodní, ideje, solidarita. Tyto výrazy mají ve čtenáři vzbudit nadšení a nalákat ho, aby se průvodu zúčastnil. Stejná praxe se dá pozorovat i u článku, který vyšel 1. května 1975. V něm stojí, jak uskutečňování politiky KSČ vede k neustálému růstu naší životní i kulturní úrovně a že zdrojem síly a jistoty je spojenectví se socialistickými zeměmi. Za zmínku také stojí, jak redaktoři používají přivlastňovací slova - konkrétně v tomto případě „naší životní úrovně.“ Použití slov v tomto kontextu vytváří dojem, že je celá společnost jednotná, zřejmě má navodit jakýsi pocit ujištění, že člověk má ve společnosti své místo a patří do ní. 1. máj 1975 byl zároveň oslavou 30. výročí od osvobození během 2. světové války. I na toto téma byl v textech kladen velký důraz. 4. května vyšel například článek s titulkem „Mohutný 1. máj v jubilejním roce“. Už jen použitím slova mohutný do titulku se redaktor snaží upozornit na velký rozsah oslav. Nicméně v budovatelském patosu pokračují i hesla pod titulkem: Pracující demonstrovali neochvějnou důvěru v politiku strany - na Letenské pláni v Praze více než 300 000 účastníků - Přehlídka hrdého díla socialistické výstavby - Dík Sovětskému svazu za osvobození - Výrazná účast mladé generace - Splněné závazky k 30. výročí osvobození - Radost z dalšího posílení životních jistot - Ve

znamení nástupu ke spartakiádě. Opět zde můžeme pozorovat použití zabarvených výrazů a spojení slov, jež ukazují tvrdou propagandu. Jako příklad můžeme uvést výrazy: neochvějná důvěra či hrdé dílo socialistické výstavby. Ve stejném duchu se nesou i články v dalších letech, obrazně by se snad dalo i říci, že redaktoři je psali podle určité šablony. Například 2. května 1977 vyšla na titulní straně reportáž o prvním máji, ve které se opět píše o statisících Pražanů na Letenské pláni, nadšených ovacích, optimismu, sebedůvěře, úspěších. Velký apel je zde kladen na jednotu a sebevědomí, čímž se režim snažil popírat jakákoliv opoziční hnutí a opoziční smýšlení. Bez povšimnutí nemůžeme nechat ani prostor, jaký Rudé právo oslavám práce věnovalo. Články o svátku práce neplnily pouze titulní stranu, ale po několik dní i druhé a třetí strany, otiskovalo projevy politických představitelů k svátku práce.

Dalším ze svátků, na kterých práce uvádí příklad režimního jazyka, je 7. listopad - tedy den výročí Velké říjnové socialistické revoluce. Jazyk a styl, který se používal v textech o revoluci, se logicky liší od stylu, který Rudé právo používalo například při psaní o oslavách práce. Jako příklad můžeme uvést článek z 6. listopadu 1978. Hovoří o tom, že vítězství Velké říjnové socialistické revoluce zahájilo novou epochu v dějinách. V článku jsou citována slova Vladimíra Iljiče Lenina o tom, že zničení kapitalismu a jeho pozůstatků a položení základů komunistického pořádku je obsahem započaté nové epochy světových dějin. V článkách je opakovaně kladen důraz na adoraci Sovětského svazu a jeho vítězství nad fašismem. Na titulní straně dostala rovněž prostor reportáž přímo z oslav z centra Moskvy. Reportér píše o tom, jak vojenská přehlídka ukázala obrannou moc SSSR a že Moskvané vyjádřili naprostou podporu politice KSSS. (Rudé právo, 6. 11. 1978, s. 1). I v dalších letech mají články téměř identické vyznění. 7. listopadu 1975 vyšla například reportáž, ve které se píše o oslavách v Praze. Reportér popisuje, že obrovská hala byla zcela zaplněna a na čestných místech zasedli zasloužilí členové strany, vynikající pracovníci a nositelé vysokých vyznamenání, přední vědci a umělci. Popisuje, že krátce před patnáctou hodinou vystoupili na tribunu nejvyšší

straničtí a státní představitelé a přivítal je jak jinak než dlouhotrvající potlesk. (Rudé právo, 7. 11. 1975, s. 1)

4.3 Jak Rudé právo psalo opozici a Chartě 77

Jednou z největších událostí na společenském i politickém poli v 70. letech bylo bezesporu založení Charty 77. K hlavním organizátorům Prohlášení Charty 77 patřili Václav Havel a Pavel Kohout. Chartu 77 ještě v prosinci 1976 podepsalo prvních 242 signatářů. Prvními mluvčími seskupení byli filosof Jan Patočka, dramatik Václav Havel a ministr zahraničí z doby Pražského jara Jiří Hájek. (Ústav pro studium totalitních režimů 2009)

Jak už bylo uvedeno výše v práci, komunistický režim kvůli Chartě rozpoutal hysterickou kampaň. Svědčí o tom rétorika, vyznění a tón textů i rozsah, který je v novinách tématu věnován. Andreas uvádí, že rétorikou držitelů moci v normalizační prostředí se stala adresná útočná vystoupení, která cílila na „pravicové oportunisty“ a „nepřátele socialismu“. Pro tuto rétoriku je podle něj charakteristická přímočarost a jednoznačnost soudů a použití explicitně politických argumentů, které vycházely z étosu konzervativního křídla KSČ či Moskevských protokolů. Vyslovovány byly s plnou silou a na předních stránkách novin a časopisů, především těch vydávaných přímo komunistickou stranou (Andreas 2016: 94).

Mezi často používané výrazy v souvislosti s opozicí a Chartou 77 patřili lexémy s negativními konotacemi, které, jak podotýká Čermák, byly užívány nenávisně, útočně a v odsudku. Jako příklad uvádí slova měšťák, mocnost, rejdy, revanšista, samozvanci, stávka, vládnoucí či zbrojení. (Čermák 2010: 18). Jak již bylo zmíněno výše, v 70. letech lze v Rudém právu a propagandě pozorovat návrat k zesílenému politickému tlaku. Toho si všimá i Čermák, který zdůrazňuje, že do popředí se dostávají zcela jiné lexémy signalizující jiné dobové preference a útočné propagandistické snahy, všimá si použití slov jak odpadlík, samozvanec, revizionismus, kontrarevoluce, ztroskotanec, zainteresovanost reflektující mimo jiné

proslulý článek Samozvanci a ztroskotanci, který v Rudém právu vyšel 12. ledna 1977, frontálně útočící na nepohodlné a vůči režimu kritické hnutí Charta 77. (Čermák 2010: 18). Právě na tomto článku lze ukázat, jak Rudé právo psalo o opozici. V článku Samozvanci a ztroskotanci je citován Gustáv Husák a jeho slova o tom, že imperialismus hledá nové formy a metody k rozvinutí antikomunistické ofenzívy a rozrušení jednoty socialistických zemí a stupňuje útoky proti ČSSR. V článku dále stojí, že opozice nenávidí socialismus už proto, že rozbil mýtus o věčnosti kapitalistického panství a skoncoval s vykořisťováním člověka člověkem a učinil dostupný všemu lidu, co si chce udržet jen privilegovaná vrstva bohatých. Autory Charty článek označuje za novodobé křížácké tažení. O prohlášení Charty se píše s dikcí a patosem, prohlášení Charty 77 je označováno za pamflet, který sepsala skupinka lidí z řad zkrachovalé československé rekreační buržoazie a také z řad zkrachovalých organizátorů kontrarevoluce v roce 1968. Prohlášení označují za protisocialistický, protilidový a demagogický hanopis, který lživě pomlouvá Československou socialistickou republiku. (Rudé právo, 12. 1. 1977, s. 2). Z tohoto příkladu je patrné, jak Rudé právo psalo útočně o jakémkoliv jiném názoru, než který by podpořil stávající režim. Andreas rovněž podotýká, že pro československý komunistický režim byla specifická společenská funkce neuvádění: potlačení opozice. (Andreas 2016: 174). Rudé právo se tak nevěnovalo například ani zadržení Václava Havla, Ludvíka Vaculíka a Pavla Landovského z 6. ledna 1977.

Na prohlášení Charty 77 samozřejmě nenechala dlouho čekat Anticharta. 28. ledna byli do Národního divadla sezváni umělci a známé osobnosti, které Antichartu podepsali. Ústav pro studium totalitních režimů uvádí, že tisíce podpisů populárních herců, spisovatelů a zpěváků stály proti 242 podpisům „ztroskotanců a samozvanců“, jak chartisty nazývalo právě Rudé právo. Umělci tak zřetelně nastavili normativ společenského jednání. Díky vysokému společenskému statutu (umělci a intelektuálové plnili v českém kontextu již od národního obrození roli společenských elit) poskytli většinové společnosti alibi pro pasivitu či přímo podpis Anticharty. (Ústav pro studium totalitních režimů 2009). Rudé právo druhý den

informovalo o tom, že umělci manifestovali své jednotné odhodlání uskutečňovat kulturní politiky strany a státu. Konkrétně 29. ledna 1977 vyšel v Rudém právu článek s titulkem: Manifestace jednoty umělců s politikou komunistické strany - Za nové tvůrčí činy ve jménu socialismu a míru. Redaktor popisuje, jak se mnoho osobností sešlo a zaplnilo celé hlediště Národního divadla. Redaktor vzápětí zmiňuje, že v hledišti usedli i čelní představitelé KSČ. (Rudé právo, 29. 1. 1977, s. 1).

Závěr

Práce měla za cíl popsat a na příkladech ukázat, jakým způsobem Rudé právo referovalo o domácí politice v letech 1975 až 1978. K analýze bylo vybráno několik témat z domácí politiky z období 1975 až 1978. Práce nejdříve čtenáře uvedla do situace, která byla v Československu v 70 letech. Následně se zaměřila na články, které v Rudém právu vycházely o představitelích státu ve zmíněných čtyřech letech. Zároveň se věnovala reportážím a textům o svátcích a slavnostech, které se v tehdejší Československu slavily a neopomněla ani to, jak ústřední tiskový orgán KSČ informoval o opozici v čele s Chartou 77.

Z analýzy je patrné a vyplývá z ní, jak se vládnoucí elity někdejšího režimu v socialistickém Československu snažily prostřednictvím médií zmanipulovat obyvatele a čtenáře. Práce se snažila na konkrétních příkladech nastínit, jak je důležitý výběr témat článků a také už samotný výběr slov, která jsou v médiích používána, a že samotné lexémy, které se v Rudém právu nesčetněkrát opakovaly, mohou manipulovat názory lidí a jejich mínění. Práce se zároveň snažila osvětlit, co to znamená manipulace a propaganda a proč ji některé politické režimy používají a k čemu ji potřebují.

Já sama jakožto novinářka, která píše o domácí politice, jsem si během pročítání článků v Rudém právu uvědomovala, jakou média mají moc, a častokrát mi v mysli stanul citát amerického politika Bernarda S. Cohena, že lidé vnímají svět tak, jak jim to novináři podají. Právě to si uvědomovali všichni představitelé komunistického režimu a využívali toho skrze Rudé právo.

Moc médií si samozřejmě uvědomují i naši současní politici. Představená forma propagandy a cenzury už je snad naštěstí navždy pryč, ale s manipulací se ve své profesi setkávám dnes a denně. Je proto důležité si připomínat a uvědomovat si, jakou mají média moc a nesmí dovolit představitelům státu, aby do nich mohla zasahovat. V současném světě

a praxi spornou otázkou samozřejmě zůstává vlastnictví médií některými politiky. To by však už bylo na další samostatnou práci.

Prameny a literatura

Rudé právo. 1975. „Zasedal ústřední výbor KSČ.“ 28. května 1975, 1

Rudé právo. 1975. „ÚV NF ČSSR s nadšením uvítal kandidaturu soudruha Husáka.“ 29. května 1975, 1

Rudé právo. 1975. „Jednomyslně v souladu s vůlí lidu.“ 30. května 1975, 1

Rudé právo. 1975. „Základem je poctivá práce.“ 3. června 1975, 1

Rudé právo. 1976. „První den sjezdového jednání.“ 13. června 1976, 1

Rudé právo. 1975. „S pevným odhodláním do jubilejního 30. výročí osvobození Československa.“ 2. ledna 1975, 1

Rudé právo. 1975. „Než vyкроčí prvomájové průvody.“ 29. dubna 1975, 1

Rudé právo. 1975. „Pozvánka do průvodu.“ 30. dubna 1975, 1

Rudé právo. 1978. „Myšlenky Října vítězí.“ 6. listopadu 1978, 1

Rudé právo. 1975. „Prameny jistoty a síly.“ 7. listopadu 1975, 1

Rudé právo. 1977. „Ztroskotanci a samozvanci.“ 12. ledna 1977, 2

Rudé právo. 1975. „Za nové tvůrčí činy ve jménu socialismu a míru.“ 29. ledna 1977, 1

Andreas, Petr. 2016. *Vybírat a posuzovat*. Příbram: Pistorius & Olšanská.

Cvrček, Václav, Čermák, František, Schmiedtová, Věra. 2010. *Slovník komunistické totality*. Praha: Lidové noviny.

- Císařová, Blanka, Prečan, Vilém. 2007. *Charta 77. Dokumenty 1977-1989, sv. 1, 1977-1983*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Fidelius, Petr. 2002. *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda.
- Dolejší, Vojtěch. 1960. *40 let Rudého práva*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury.
- Douděra, Karel. 1980. *Naše Rudé právo*. Praha: Vydavatelství ÚV KSČ.
- Giles, David. 2012. *Psychologie médií*. Praha: Grada.
- Halada, Jan, Osvaldová, Barbora. 2007. *Praktická encyklopedie žurnalistiky a marketingové komunikace*. Praha: Libri.
- Husák, Petr. 2013. *Česká cesta ke svobodě: Politické drama o šestnácti dějstvích s otevřeným koncem*. Praha: Mladá fronta.
- Ilowiecki, Maciej Tadeusz, Žantovský, Petr. 2008. *Manipulace v médiích*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského.
- Janáček, Pavel, Píša, Petr, Šámal, Petr, Wögerbauer Michael et al. 2015. *V obecném zájmu I + II.: Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014*. Praha: Academia.
- Ježek, Vlastimil, Jirák, Jan. 2004. *Média a my*. Praha: Akademie múzických umění.
- Jirák, Jan, Köpplová Barbara. 2009. *Masová média*. Praha: Portál.
- Končelík, Jakub. 2009. Mediální politika a srpen 1968; Zřízení Úřadu pro tisk a informace jako služba moskevskému protokolu. In: Mágál, Slavomír,

Mistrík, Miloš, Solík, Martin, *Masmediální komunikácia a realita II*,
Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM, 203 - 219.

Končelík, Jakub, Trampota, Tomáš. 2007. *Rudé právo v kontextu reform
konce 60. let: metodické poznámky ke kvantitativní analýze*. Praha: Fakulta
sociálních věd Univerzity Karlovy.

Končelík, Jakub. 2004. Cenzura. In: Reifová, Irena a kol. *Slovník mediální
komunikace*. Praha: Portál, 26-30.

Maňák, Jiří. 2005. Proces tzv. normalizace a horní vrstva byrokracie v
Československu v roce 1970. In: Kárník, Zdeněk, Kopeček, Milan.
Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Praha:
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 241-274.

Otáhal, Milan. 2011. *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*.
Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Orság, Petr. 2016. *Mezi realitou, propagandou a mýty*. Praha: Lidové
noviny.

Petrů, Jan. 2015. *Vývoj Rudého práva v období 1972-1991*. Praha:
Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a
žurnalistiky. Diplomová práce.

Růžička, Vlastimil. 2001. *Politika a média v konzumní společnosti*. Praha:
Grada.

Tůma, Ondřej, Vilímek, Tomáš et al. 2012. *Česká společnost v 70. a 80.
letech: sociální a ekonomické aspekty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV
ČR.

Vykoukal, Jiří, Litera, Bohuslav, Tejchman, Miroslav. 2003. *Východ -
Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 - 1989*. Praha: Libri.

Elektronické zdroje

Česká strana sociálně demokratická. 2013. *Před 120 lety začalo vycházet Právo lidu, nejvýznamnější list české sociální demokracie*. Dostupné na: <https://www.cssd.cz/aktualne/aktuality/pred-120-lety-zacalo-vychazet-pravo-lidu-nejvyznamnejsi-list-ceske-socialni-demokracie/>

Česká televize. 2011. *Husák: Měl obrovskou moc, jeho smrt ale vyvolala jen nepatrný zájem*. Dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1433772-husak-mel-obrovskou-moc-jeho-smrt-ale-vyvolala-jen-nepatrnny-zajem>

Informační centrum vlády. Dostupné na: <http://icv.vlada.cz/scripts/modules/diary/action.php?id=100>

Ústav pro studium totalitních režimů. 2009. Dostupné na: <https://www.ustrcr.cz/uvod/antologie-ideologickych-textu/anticharta/anticharta-historicky-kontext/>

Ústav pro studium totalitních režimů. 2017. *Nemohli jsme mlčet*. Dostupné na: https://www.ustrcr.cz/wp-content/uploads/2017/01/CHARTA_web.pdf